

İndi Ermənistan adlanan ərazi, Qərbi Azərbaycan-İrəvan mahalı, Göyçə mahalı, Zəngibasar mahalı tarixi Azərbaycan torpağıdır.
Heydər ƏLİYEV

Bu gün biz yaxşı bilirik ki, Ermənistan dövləti tarixi Azərbaycan torpağında yaranıb. Zəngəzur, Göyçə mahalı, İrəvan bizim doğma torpaqlarımızdır. Biz qayıdacağıq.
İlham ƏLİYEV

BİR PARÇA DAŞ VƏTƏNDİR!

Mahirə NAĞIQIZI

YURDUN SƏSİ

№ 02

Noyabr 2024-cü il

Prezident İlham Əliyev Bakıda Dövlət Bayrağı Meydanında olub, Azərbaycanın üçrəngli bayrağını ucaldıb

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev, birinci xanım Mehriban Əliyeva və oğulları Heydər Əliyev noyabrın 8-də Bakıda Dövlət Bayrağı Meydanında olublar.

AZƏRTAC xəbər verir ki, dövlətimizin başçısı burada Azərbaycanın üçrəngli bayrağını ucaldıb.

Sonra Prezident İlham Əliyev meydanı və Dövlət Bayrağı Muzeyində yaradılan şəraitlə tanış olub.

Qeyd edək ki, Dövlət Bayrağı Muzeyi Prezident İlham Əliyev və

xanımı Mehriban Əliyeva tərəfindən 2010-cu il noyabrın 9-da açılıb. Muzey fəaliyyəti dövründə Azərbaycanın Dövlət Bayrağı ilə yanaşı, ölkəmizdə müxtəlif dövrlərdə mövcud olan xanlıqların, dövlətlərin bayraqları əyani nümayiş etdirilib və gələn qonaqlara ətraflı məlumatlar verilib. Bundan başqa, muzeydə Azərbaycanın qədim və zəngin dövlətçilik tarixini əks etdirən 400 eksponat sərgilənib. Muzeyə gələn qonaqlara hər bir tarixi nümunə haqqında təfəssilatlı məlumatlar verilib.

Bakıda COP29-un Liderlər Sammiti keçirilib

Noyabrın 12-də Bakıda BMT-nin İqlim Dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiyasının Tərəflər Konfransının 29-cu sessiyasının (COP29) Liderlər Sammitinin açılış mərasimi keçirilib.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və BMT-nin Baş katibi Antonio Quterreş sammitdə

iştirak edən dövlət və hökumət başçıları, nümayəndə heyətlərinin rəhbərlərini qarşıladılar. Qarşılanma mərasimindən sonra birgə foto çəkdirildi.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Liderlər Sammitinin açılış mərasimində çıxış etdi.

İrəvan Azərbaycanlı Pedaqoji Məktəbinin 100 illik yubileyi qeyd olundu

ADPU-nun Beynəlxalq əlaqələr üzrə prorektoru prof. Mahirə Hüseynovanın təşəbbüsü ilə yaradılan Qərbi Azərbaycan Araşdırmalar Mərkəzinin təşkilatçılığı ilə "İrəvan Azərbaycanlı Pedaqoji Məktəbinin 100 illiyi" yubiley tədbiri keçirilmişdir.

Yubiley tədbirində ADPU-nun professor-müəllim heyəti, millət vəkili, respublikanın bir sıra ali məktəblərinin rektorları, elm xadimləri, tanınmış təhsil işçiləri və Qərbi Azərbaycan İcmasının nümayəndələri iştirak etmişlər. Qonaqlar öncə ADPU-da Qərbi Azərbaycanda Azərbaycan ictimai-siyasi mühitini və İrəvan Azərbaycanlı Pedaqoji Məktəbinin həyatını və fəaliyyət dövrünü əks

etdirən sərgi ilə tanış olmuşlar. Əcnəbi tələbələr şöbəsinin tələbələrinin səsləndirdikləri şeirləri dinləmişlər.

YUNESKO klubunun nəzdində fəaliyyət göstərən "Şəhur" Yallı qrupunun rəqsini izləmişlər.

Milli Məclisdə Qərbi Azərbaycana Qayıdış üzrə Təşəbbüs Qrupu yaradılıb

Bu günlərdə Qərbi Azərbaycan İcması Milli Məclisin sədri Sahibə Qafarova müraciət ünvanlayıb.

Müraciətdə deyilir ki, Qərbi Azərbaycan İcması fəal beynəlxalq fəaliyyət həyata keçirərək beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsindəki tədbirlərdə tərəf kimi iştirak edir və Qərbi Azərbaycandakı doğma yurduvalarından didərgin düşmüş azərbaycanlıların Qərbi Azərbaycana qayıdış məsələsini davamlı olaraq qaldırır. Ölkəmizə qarşı qərəzli mövqedə olan dövlətlər və beynəlxalq təşkilatlar belə bu məsələni in-

san hüquqları müstəvisində tutarlı argument kimi qəbul etməli olurlar.

Məktubda Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisində Qərbi Azərbaycana qayıdış məsələləri üzrə qurumun yaradılması təklifi irəli sürülür. Bildirilir ki, parlamentdə belə bir qurumun yaradılması, ilk növbədə sözügedən məsələ ilə bağlı ölkədəki konsensusu nümayiş etdirəcək, həmçinin Qərbi Azərbaycan məsələsinin qanunvericilik aspektləri ilə yanaşı, parlament diplomatiyası xətti ilə də effektiv şəkildə davam etdirilməsinə imkan verəcək.

Bütün bunları nəzərə alaraq, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin sədri Sahibə Qafarovanın sərəncamına əsasən, Qərbi Azərbaycandan qovulmuş azərbaycanlıların doğma torpaqlarına qayıtmaq hüququnun gerçəkləşməsinə dəstək vermək məqsədilə parlamentdə deputat Əziz Ələkbərovun rəhbərliyi ilə Qərbi Azərbaycana Qayıdış üzrə Təşəbbüs Qrupu yaradılıb.

Sərəncamda Qərbi Azərbaycana Qayıdış üzrə Təşəbbüs Qrupunun vəzifə və səlahiyyətləri öz əksini tapıb.

"Danışır tarix"

"Danışır tarix" filmi Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına (QHT) Dövlət Dəstəyi Agentliyinin maliyyə yardımı ilə "Informasiya və Sosial Təşəbbüslərə Dəstək" İctimai Birliyi tərəfindən "Qərbi Azərbaycanla bağlı informasiya mübarizəsi" layihəsi çərçivəsində hazırlanıb.

Filmin çəkilişində Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin prorektoru, hörmətli Mahirə xanım Hüseynovanın əvəzsiz dəstəyi olub. Həmçinin film ADPU-nun Beynəlxalq əlaqələr üzrə prorektorluğunun nəzdində fəaliyyət göstərən Qərbi Azərbaycan Araşdırmalar Mərkəzinin tərəfdaşlığı ilə çəkilib.

Filmdə ADPU-nun Filologiya fakültəsinin dekanı dos.Könül Həsənova, Qərbi Azərbaycan Araşdırmalar Mərkəzinin rəhbəri t.ü.f.d Leyla Calalova Qərbi Azərbaycanla bağlı informasiya vermişlər.

İrəvan Azərbaycanlı Pedaqoji Məktəbinin 100 illik yubileyi keçirilmişdir

(Əvvəli sah.1-də)

Tədbirdə açılış nitqi ilə çıxış edən ADPU-nun rektoru prof. Cəfər Cəfərov tədbir iştirakçılarını salamlamış, bu əhəmiyyətli tədbirin Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetində keçirilməsindən qürurlandığını bildirmişdir.

ADPU-nun Beynəlxalq əlaqələr üzrə prorektoru prof. Mahirə Hüseynova 100 yaşlı İrəvan Azərbaycanlı Pedaqoji Məktəbinin mövcudluğu dövründəki fəaliyyəti, keçdiyi şərəfli inkişaf yolu haqqında danışmışdır, görkəmli məzunların adlarını xatırlatmışdır. Bildirmişdir ki, erməni sovinizmi əhatəsində milli məktəblərimizin pedaqoji kadrlarla təmin edilməsində İrəvan Azərbaycanlı Pedaqoji məktəbinin və adları təhsil tariximizə qızıl hərfərlə yazılmış fədakar müəllim kollektivinin misilsiz xidmətləri olmuşdur.

Daha sonra Qərbi Azərbaycan icmasının sədri dosent Əziz Ələkbərli,

dos. Cəlal Allahverdiyev, Qərbi Azərbaycan İcmasının Nəzarət Təftiş Komissiyasının sədri prof. Vahid Novruzov, millət vəkili Hikmət Babaoğlu, Səyyad Aran, Ramin Həsən, Mələhət İbrahimqızı, Qərbi Azərbaycan Araşdırmalar Mərkəzinin rəhbəri Leyla Calalova, Qərbi Azərbaycan İcmasının Ziyalıları Şurasının üzvü prof. Əvəz Ələkbərov, prof. Abel Məhərrəmov çıxış edərək İrəvan Azərbaycanlı Pedaqoji Məktəbinin

Qərbi Azərbaycanda milli maarifçilik mühitinin inkişafında və formalaşmasındakı müstəsna xidmətləri, görkəmli məzunlarının elm, təhsil, mədəniyyət, dövlət quruculuğu sahələrindəki fəaliyyətləri barədə geniş məlumatlar vermişlər.

Tədbir iştirakçıları Filologiya fakültəsinin tələbələrinin İrəvan Azərbaycanlı Pedaqoji Məktəbinin müəllim-tələbə heyətinə həsr etdikləri videoçarxları izləmişlər.

"Tarixi Təhsil ocağı: İrəvan Azərbaycanlı Pedaqoji Məktəbi 100" Türkiyədə təqdim olundu

IV Uluslararası Oğuzlar Sempoziyunda ADPU-nun filologiya fakültəsinin dekani dosent Könül Həsənovanın, dosent Cəlal Allahverdiyevlə birlikdə Türkiyədə ASES Congress tərəfindən çap olunan və yayımlanan "Tarixi Təhsil ocağı: İrəvan Azərbaycanlı Pedaqoji Məktəbi 100" adlı kitabının təqdimatı keçirilib.

Kitabın redaktoru ADPU-nun Beynəlxalq Əlaqələr üzrə prorektoru prof. Mahirə xanım Hüseynova xüsusi nitq söyləyərək kitabın əhəmiyyətindən danışmış və "biz tarixi torpaqlarımız Qərbi Azərbaycana qayıdacağıq" - deyə vurğulayıb. Təqdimatda həmçinin kitabın rəyçilərindən prof. Elman Quliyev də nitq söyləyib.

"Qərbi Azərbaycan ziyalılarını Siz də tanıyın" layihəsi əsasında sənədli film

Azərbaycan Respublikasının Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Agentliyinin maliyyə dəstəyi ilə Valideyn Himayəsindən Məhrum Olmuş Uşaqlara Dayaq İctimai Birliyi tərəfindən icra edilən "Qərbi Azərbaycan ziyalılarını Siz də tanıyın" adlı layihə hələ mərhələsinə çatıb.

Layihə, Prezident İlham Əliyevin Qərbi Azərbaycana "Qayıdış" konsepsiyasına əsaslanır. Məqsəd uşaq və yeniyetmələrin Qərbi Azərbaycan ziyalılarından Qərbi Azərbaycan haqqında həqiqətləri onların öz dillərindən öyrənməsidir.

Layihə çərçivəsində 30 dəqiqəlik sənədli film hazırlanmışdır. Filmdə Qərbi Azərbaycandan olan 6 elm, təhsil, mədəniyyət və digər sahələr üzrə tanınmış ziy-

alılarla Qərbi Azərbaycan həqiqətləri mövzusunda müsahibələr təqdim edilir. Müsahiblər sırasında Filologiya üzrə elmlər doktoru, professor, ADPU-nun Beynəlxalq əlaqələr üzrə prorektoru Mahirə Hüseynova, Bakı şəhəri Mədəniyyət Baş İdarəsinin rəisi İbrahim Əliyev, Filologiya üzrə elmlər doktoru, professor, ADPU-nun Magistratura və doktorantura şöbəsinin müdiri İbrahim Bayramov, Müvəkkil Hüquq Mərkəzinin rəhbəri, tədqiqatçı hüquqşünas Səməd Vəkilov, Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, ADPU-nun Filologiya fakültəsinin tədris işləri üzrə dekan müavini, Müasir Azərbaycan dili kafedrasının baş müəllimi Zemfira Abbasova və Tarix üzrə fəlsəfə doktoru, ADPU-nun Qərbi Azərbaycan Araşdırmalar Mərkəzinin rəhbəri Leyla Calalova yer alır.

Sənədli film Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Qərbi Azərbaycan Araşdırmalar Mərkəzinin mütəxəssisi Möhəbbət Səmədoğlu tərəfindən tarixi faktlar əsasında araşdırılmış və sosial şəbəkələr vasitəsilə ictimaiyyətin, o cümlədən uşaq və yeniyetmələrin izləməsinə təqdim edilmişdir. Film "Qərbi Azərbaycan ziyalıları" adı altında yutube.com və instagram sosial şəbəkələrində yerləşdirilmişdir.

"Qərbi Azərbaycan ziyalılarını Siz də tanıyın" layihəsi uşaq və yeniyetmələrin diqqətini cəlb edərək yaddaşlarında unudulmaz iz buraxacaq və Qərbi Azərbaycana qayıdışımızda onların fəallıqları ilə fəxr edəcəyik", - deyə Valideyn Himayəsindən Məhrum Olmuş Uşaqlara Dayaq İctimai Birliyinin sədri Mehriban Hüseynova bildirmişdir.

Beynəlxalq Muğam Mərkəzində şair Mahirə Nağıqızının yaradıcılıq gecəsi keçirilib

Noyabrın 2-də Beynəlxalq Muğam Mərkəzində Qərbi Azərbaycan İcmasının təşkilatçılığı ilə tanınmış alim və pedaqoq, istedadlı şair və ictimai xadim, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin (ADPU) prorektoru, professor Mahirə Nağıqızının yaradıcılığına həsr edilmiş poeziya gecəsi keçirilib.

Tədbirdə əvvəlcə Mahirə Nağıqızının həyat və fəaliyyətini özündə əks etdirən videoçarx nümayiş olunub.

Sonra tədbirdə çıxış edən Qərbi Azərbaycan İcmasının Qadınlar Şurasının sədri, Milli Məclisin deputatı Mələhət İbrahimqızı Mahirə Nağıqızının zəngin söz dünyasından, yaradıcılığının özünəməxsus cəhətlərindən danışmış, onun pedaqoq, istedadlı şair, vətənpərvər ziyalı və tanınmış alim olduğunu bildirmişdir.

"Mahirə xanımın yaradıcılığında müxtəlif mövzular əks olunur. Bunlar vətən sevgisi, təbiət, ilahi məhəbbət, insanın ruh aləmi mövzularıdır. Lakin onun poeziyasında ən diqqətçəkən məqamlardan biri Vətənə olan sevgisidir. O, Vətən torpağının hər qarışını sevgi ilə tərənnüm edir. Mahirə xanımın yaradıcılığında Qarabağın 30 il müddətində işğal altında olduğu dövrdə elə bir güşəsi yoxdur ki, onunla bağlı şeir və ya hekayəsi olmasın. Bu gün isə artıq Qarabağ azaddır, Azərbaycanın ərazi bütövlüyü bərpa olunub və bu tarixi zəfər Mahirə xanımın yaradıcılığında yeni bir mərhələnin başlanğıcıdır", - deyə M.İbrahimqızı diqqətə çatdırıb.

Tədbirdə digər çıxış edənlər Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının prezidenti, akademik İsa Həbibbəyli, ADPU-nun rektoru, professor Cəfər Cəfərov, Azərbaycan Atatürk Mərkəzinin direktoru, akademik Nizami Cəfərov, Milli Məclisin deputatı Hikmət Babaoğlu Mahirə xanımın yaradıcılığı haqqında fikirlərini bölüşüblər. Bildirilib ki, Mahirə xanım bu gün elmi fəaliyyəti ilə bərabər, ölkənin ictimai həyatında da fəal iştirak edir. Onun Qərbi Azərbaycan İcmasının fəaliyyətində də çox böyük əməyi var və Qərbi Azərbaycan həqiqətlərinin ölkə daxilində və xaricində təşviq edilməsi istiqamətində intensiv fəaliyyət göstərir.

Çıxış edənlər vurğulayıblar ki, çoxşaxəli və məhsuldar fəaliyyəti ilə tanınan professor 60-dan çox elmi əsərin, monoqrafiyanın, tədqiqat əsərlərinin müəllifidir. Bildirilib ki, bu əsərlərin bir çoxu müxtəlif dillərdə, xarici ölkələrdə nəşr edilib və tədris edilir.

Qeyd edək ki, müasir Azərbaycan poeziyasında imzası ilə tanınan və sevilən şair Mahirə Nağıqızı Türk dünyasının bir sıra universitetlərinin fəxri professorudur. Onun 70-dən çox şeirinə musiqi bəstələnib.

Tədbirdə şairin müəllifi olduğu şeirlər səsləndirilib.

Sonda çıxış edən Mahirə Nağıqızı təşkil olunmuş gecəni öz yaradıcılığının hesabatı kimi dəyərləndirib, elmi fəaliyyətinə göstərilən diqqətə görə minnətdarlığını bildirib.

Tədbir bədii hissə ilə davam edib.

Qeyd edək ki, ədəbiyyatşünas alim, elm və maarif təşkilatçısı kimi Mahirə xanım həm də Qərbi Azərbaycan Televiziya və Radio Şirkətinin "Ziyalı" elmi-publisistik verilişinin müəllifidir.

Tarix üçün ən etibarlı və güclü dəlil və mənbələrdən biri də toponimlərdir və bu xüsusi adlar sistemi dilin, xalqın coğrafiyasının tədqiqi üçün böyük imkanlar açır. Qərbi Azərbaycan (indiki Ermənistan) toponimlər sistemi də xalqımızın tarixi mədəniyyəti və təfəkkürünün minillik dövrlərini özündə əks etdirən ən qiymətli salnamələrdən olub, xalqımızın ən qədim köklərini, yaranma və inkişaf cəhətlərini özündə əbədiləşdirən müqəddəs kitabələrdir. Toponimlər onu yaradan və yaşadan xalqın tarixi qədr qədim olduğu kimi, eyni zamanda mürəkkəb və çətin bir inkişaf yolu keçmiş, onlar da insanlar, dövlətlər, formasiyalar kimi keçməklə yollarla günümüzə qədər gəlib çıxmışlar.

Məqalədə incələnen və lingvistik, tarixi-coğrafi aspektdən öyrənilən Dərələyəz toponimlərinin tarixi hədudları türk xalqlarında çox genişdir və bunlara yalnız erməni dilində təsadüf edilir. Toponimlərin tədqiqi üçün təxmini söyləmələr, yalnız üzdə olan elementlərin gücünə arxalanıb fərziyyələr şəklində fikirlər söyləmək türk-Azərbaycan toponimiyasına ciddi ziyan vurmuş və bundan sui-istifadə edən nankor və hiyləgər ermənilər çox şeyləri özününküləşdirməyə cəhd etmişlər. Lakin indiki Ermənistanda türk-Azərbaycan toponimləri xalqımızın keçmişinin, kökünün, yaşayış tərzinin ən qədim cəhətlərini və onun mənəvi, mədəni dünyasını çox dəyərli bir şəkildə işıqlandırmağa minilliklər boyu xidmət göstərmiş və ölü kəndlərin adları da bu sıradandır.

1826-1828-ci illər - 1828-1829-cu illər arasında İran və Türkiyədən köçürülən 130 mindən çox erməninin müəyyən bir hissəsi Dərələyəz mahalının kəndlərində də yerləşdirilmişdir. Bu illərdəki Rusiya-İran, Rusiya-Türkiyə müharibələri gedişində ümumilikdə Qərbi Azərbaycan ərazisində 359 müsəlmanlar yaşayan kənd dağıdılmışdır ki, onlardan müəyyən bir qismi Dərələyəz mahalının payına düşmüşdür. Son iki yüz il ərzində indiki Ermənistanda Azərbaycan türklərinə qarşı həyata keçirilən qırğınlar, deportasiyalar, soyqırımları nəticəsində, onların yaşadıkları iki minə yaxın yaşayış məntəqəsi dağıdılmış, yaxud da boşaldılmışdır ki, vaxtilə professor H. Mirzəyevin dediği kimi, bunların 300-dən çoxu Dərələyəz mahalına aid idi. Rusiyanın himayəsi və təkidi altında erməni separatizminin başladılması kompaniyasına XIX əsrin sonlarında start verilmişdir. 1918-1920-ci illərdə Dərələyəzə məxsus Azərbaycan kəndlərinin müəyyən hissəsi dağıdılmış, erməni vəhşiləri tərəfindən talan edilmiş və proses sovet hökumətinin kollektivləşmə siyasəti dövründə davam etdirilmişdir. Məsələn, xarabalıqları keçən əsrin sonlarına kimi Əməli kəndinə yaxın məsafədə qalmaqda olan Kənzək yaşayış məntəqəsini götürək. Bu kənd İrəvan əyalətinin İcmal dəftərində Osmanlı türkləri tərəfindən qeydə alınmış və 1590-cı və 1727-ci illərdə gəlirinin 2412 ağca olduğu göstərilmişdir (1, 59). İndiki Ermənistan ərazisində türk mənşəli gənzək tayfalarının məskunlaşması IX-X əsrlər arasına təsadüf edir. Məlumdur ki, oğuzların Azərbaycan ərazisində mövcudluğu iki böyük dövrü əhatə edir: 1) ən qədim; 2) qədim və orta əsrlər

Ermənilərin Dərələyəz mahalında ölü kəndlərə çevirdikləri coğrafi adlarımız əbədiyyət tariximizdir

Mahirə Hüseynova
Filologiya elmləri doktoru,
professor

dövrələrini. Gənzək tayfaları da oğuzların içərisindən ən qədim dövrlərdə çıxmış və Makedoniyalı İsgəndərin zamanında çox yaxşı tanınmışdır. Makedoniyalı İskəndər dövründə "gənzək" sözü "xəzinə saxlanılan yer" mənasında işlənirdi. Sonralar bu söz tayfa adına çevrilmiş və orta əsrlərdə Kaşğari bu sözü bir oğuz tayfasının boyu kimi göstərmişdir. Kaşğari dönməndə gəncək-gəncək tayfaları Qərbi Azərbaycanda da mövcud idi. "Gənzək" etnotoponimi istər leksik-semantik quruluşu, istərsə də areal-coğrafi cəhətdən türkdilli xalqlar yaşayan ərazilərdə geniş şəkildə yayıldığı üçün, birmənalı şəkildə deyə bilərik ki, indiki Ermənistanda mövcud olmuş bu coğrafi ad və XX əsrin əvvəllərində ölü kəndə çevrilən bu yaşayış məntəqəsi Azərbaycan türklərinə məxsus olmuş, indiki "Gəncə" toponiminin yerli tələffüzdə tarixi fonetik dəyişmələrlə müşayiət edilmiş şəkildir.

X-XI əsrlərə aid tarixi abidələrin qalıqları son yüzilliklərdə qədər mövcud olmuş Gomur kəndi Dərələyəzin Əzizbəyov rayonunda şərq tərəfdən Zəngəzur mahalı, cənubdan Naxçıvanın Şahbuz rayonu, qərb tərəfdən Paşalı, şimal tərəfdən isə Axta və Komur kəndləri ilə sərhədləndirən bir coğrafi məkanda yerləşmişdir. 1980-ci ildə kəndin əhalisinin sayı 1000 nəfəri keçmiş Gomur kəndi zəngin coğrafi landşafta malik olmuş və bunların əksəriyyəti ərazinin mikrotoponimlərində əksini tapmışdır. "Gomur" toponiminin tarixi-lingvistik təhlili ilə bağlı dilçiliyimizdə 3 fikir vardır: 1) Ə. Ələkbərli göstərir ki,

"Gomur" toponimi "dağ başında qar; yağanlı, uçurumlu yer" mənasını ifadə edir (2, 254); 2) T. Əhmədov da bu toponimi "dar yağanlı keçid" mənasında ifadə edir (3, 266); 3) H. Mirzəyev qeyd edir ki, bu oykonim "dağ başında yağan, uçurum" mənasını bildirir (4, 223). Bu mənalardan heç biri, fikrimizcə, özünü doğrultmur. Bizim nəzərimizcə, "Gomur" oykoniminin kökü

adı Abas şəklini almışdır. Birinci komponentdəki "göy" sözü qədim türk, o cümlədən Azərbaycan dilində "uca, hündür, yüksək" mənalardan da bildirmişdir, güman ki kənd dağım hündür yerində, Abbas adlı şəxs tərəfindən binə edildiyinə görə belə adlandırılmışdır. Ola bilsin ki, toponim Abbasın nəslindən olanlar, Abbasgillər anlamını da daşımış olsun.

mizcə, kənd tarixən yerləşdiyi, binə edildiyi ərazi həddən çox güllü çiçəkli olduğu üçün toponimə belə ad verilmişdir. Həqiqətən də, Ələyəz dərəsi ilin əksər fəsilərində müxtəlif gül və çiçəklərlə zəngin bir yer olmuşdur.

İsim və feili sifət modeli əsasında formalaşmış Əzizbəyov rayon inzibati ərazi vahidliyində olmuş İtqıran kəndi Cəhri çayının

türk dillərində işlənən "gom" sözü ilə bağlıdır. Bu söz qədim və müasir türk, Azərbaycan, qaqauz, qumuq, altay, uyğur, qırğız, türkmən, özbək dillərində işlənərək "basdırmaq, quyulamaq, dəfn etmək" mənalərini bildirir (5, 233). İkinci komponentdəki "ur" hissəciyi kökə daşlanmış şəkildədir və hər ikisi birləşərək "Komur/Kömür" sözünü yaratmışdır. Aydın məsələdir ki, tarixən "komurdan/kömürdən" məişətdə yanacaq kimi istifadə olunmuşdur. Kömürün süni yolla hazırlanma üsulu belədir ki, meşədəki müəyyən növ ağaclar qırılır, doğranılır, onlar üst-üstə yığılaraq basdırılır, quyulanır, bir növ dəfn edilir və bu prosesdə daxilən qızışmalar baş verir, müəyyən müddət ərzində kömür əldə edilir. "Gomur" toponimi peşə və sənətkarlıqla bağlı yarana bilərdi, çünki hazırda türk xalqlarının yaşadıkları dağlıq və meşəlik zonalarda məişətdə istifadə edilən kömür bu cür istehsal edildiyinə görə yaşayış məntəqəsi tarixən belə adlandırılmışdır. Yanacaq növünü bildirən "kömür" sözü türk, altay, qaqauz, qumuq, qırğız, uyğur, tatar, başqırd, qaralpaq dillərində "komur/kumur/kimir/qömur" fonetikasi ilə çıxış edir (5, 246). "Komur" toponiminin türk və Azərbaycan toponimiyasındakı paralellərinə gəldikdə isə, demək olar ki, dağ adlarında vulkan süxurlar kömür rəngdə olduğundan, çay adlarında da bu rəng anlamını daşıdığından, çoxsaylı oronimik və hidronimik vahidlər də belə adlandırılmışdır.

Mürəkkəb strukturda olan "göy" və "abas" antroponiminin əsasında tarixən təşəkkül tapmış Göyabas yaşayış məntəqəsi Dərələyəzin Əzizbəyov rayonunda, rayon mərkəzindən 15 km şimal-qərbdə, Her-her çayının sahilində yerləşmişdir. Göyabas kəndi 1918-ci ildə erməni sovinistləri tərəfindən dağıdılmış, əhalisi yurduvalarından qovulmuş, kənd ölü kəndə çevrilmiş, yalnız yaşayış məntəqəsinin xaraba və qəbiristanlıq izləri qalmışdır. Oykonimin ikinci komponentindəki "Abbas" şəxs adındakı qoşa "b" samitinin birinin düşməsi nəticəsində yer

Paşalı rayonunda Kotanlı kəndi ilə Göydağ meşəsinin ərazisində yerləşmiş Göyərçin kəndi də 1918-ci ildə erməni daşnakları tərəfindən yandırılmış, dağıdılmış, ölü kəndə çevrilmiş, yalnız xarabalıqların və qəbiristanlığın qalıqları qalmışdır. Göyərçin kənd adı qədim oğuz tayfalarından olmuş "kuyərçi" etnoniminin xalq arasında dəyişikliyə məruz qalmış şəkildir. Peçeneqlərin tərkibində kuyərçi tayfaları indiki Ermənistanın ərəkən orta əsrlərdə gəlmişlər. A. N. Nominov "Peçenek" tayfa adını "işgüzar" mənasında izah etmişdir (6, 54). Bu anlama əsaslanaraq bu tayfadan çıxmış soyları da "zəhmətkeş, əməksevər, halallıqla yaşayan insanlar" anlamlarında yazmaq mümkündür. Mahmud Kaşğari də XI əsrdə peçeneqlərin oğuz tayfalarının bir boyu olduğunu göstərmişdir (7, 600). "Kuyərçi" səs kompleksində tarixən mövcud olmuş və təhrif nəticəsində Azərbaycan və türk xalqları yaşayan ərazilərdə Kuyərçin adlı 70-dən çox toponimə, oronimə rast gəlmək olur və bunların hamısı VIII-IX əsrlərdə Rusiyada və o cümlədən qərb ölkələrində geniş yayılmış eyniadlı tayfanın adını əks etdirir.

Mürəkkəb struktur əsasında yaranmış Dərələyəz mahalının Keşkənd rayonu ərazisində mövcud olmuş Gülüdüzü adlı yaşayış məntəqəsi Ələyəz dərəsində və rayon mərkəzindən 32 km şimal-qərbdə yerləşmişdir. Gülüdüzü kəndi tarixən 2 hissədən ibarət olmuş və onlar "aşağı" və "yuxarı" sözləri əsasında fərqləndirilmişdir. Aşağı Gülüdüzü kəndinin bir adı da Nəbilər olmuş və ermənilər Cəbrayılın kəndlərinin sayını artırmaq məqsədi ilə həmin kəndi 1930-cu ildə yuxarı Gülüdüzü kəndi ilə birləşdirmişlər. Gülüdüzü kəndinin həm də böyük və qədim qəbiristanlığı da var idi və burada qoç daş heykəllər də mövcud olmuş, ermənilər bunları traktorların ağzına verib torpaq altında basdırmışlar. Gülüdüzü yaşayış məntəqə adını Güllü adlı şəxsin düzdə saldığı kənd anlamında izah etmək özünü doğrultmur, bizim nəzəri-

arxasında, rayon mərkəzindən 17 km cənub-qərbdə, Babək rayonunun Buzqov kəndindən 6 km aralı, Əzizbəyov-Naxçıvan magistral avtomobil yolunun üstündə yerləşirdi. 1905-ci ildə erməni sovinistləri İtqıran kəndini yandırmış, dağıtmış, xarabalığa çevirmiş, əhalisi Naxçıvana qaçmışdır. 1918-1920-ci illərdə kəndin əhalisinin bir hissəsi Naxçıvandan qayıtsalar da, vandal ermənilər onların burada yaşamasına imkan verməmiş, kəndi yenidən özləri inşa edərək yaşamağa başlamış və 1935-ci ildə adını dəyişərək Güllüstan qoymuşlar (4, 243). Əslində İtqıran toponiminin birinci və ikinci komponentlərində güclü fonetik hadisələr baş vermiş, nəticədə "et" tayfa adı və "kuran, kuren" coğrafi relyef bildirən sözlər əsasında yaranmış etnotoponim yerli tələffüz şəkllərinə uyğunlaşdırılaraq "İtqıran" formasını almışdır. Azərbaycana gəlişi V-VI əsrlərə təsadüf edir. Mahmud Kaşğari oğuz tayfalarından danışdıqda İt-Peçenek tayfasının adını çəkmişdir. "İt" tayfasının peçeneqlərin tərkibində oğuz və qıpçaq tayfalarına qaynayıb qarışması nəticəsində yeni bir tayfa yaranmışdır. Mahmud Kaşğari konkret olaraq Ətil/İtil/İdil fonetik tərkibində bir çay adını göstərmiş və tərcümələrdə qeyd edilir ki, bu gün Volqa deyilən çay var. Qıpçaq ellərindən axır. Bulğar dərəsinə tökülür, bir qolu rus ölkəsinə gedir (2, 227). Mahmud Kaşğarinin "Divan"ında Ətil çay adı bir şeir mətnində də işlənmişdir:

"Ətil çayı axa turur,

Kaya tülü kalka turur" (8, 141).

"İtqıran" toponiminin ən qədim formasını restavrsiya etsək, onun formasının "Etkuran" şəklini aldığını görürük. Belə olan halda, "et/it/ed" tayfa adı "kuran/kuren" sözləri ilə türk dillərində "hərbi düşərgə, maldar elin müvəqqəti dayanacaq yeri" mənasını verir və deməli toponimin ikinci komponentində "qıran" sözü funksional cəhətdən feili sifət kimi deyil, isim kimi işlənmişdir. Coğrafi adın mənası "et/it" tayfalarının "yaşayış yeri" mənasını verir.

(Ardı var)

Tarixi faciələrin qanlı izləri

Tarixən bütöv Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi olan Qərbi Azərbaycanın avtohton əhalisi - azərbaycanlılar bütün dövrlərdə xalqımızın maddi-mənəvi xəzinəsinə zəngin töhfələr bəxş etmiş, məskunlaşdığı ərazilərdə daim sülhün və əmin-amanlığın keşiyində ləyaqətlə dayanmışdır. Lakin xalqımızın beş min illik tarixində tale elə gətirmişdir ki, Qərbi Azərbaycan torpaqları dəfələrlə xarici işğalçıların, xüsusilə rus qoşunlarının və onların himayə etdiyi erməni şovinistlərin hücumlarına məruz qalmış, yüz minlərlə insan vəhşicəsinə qətl edilmiş, maddi mədəniyyət abidələri dağıdılmış, yaşayış məntəqələri yerlə-yeksan olunmuşdur.

Şərqi Anadolunun açar-kilidi sayılan Qars və onun çevrəsi, o cümlədən Ağbaba-Şorəyel mahalı da tarixin bu amansız zərbələrindən yayına bilməmiş, az qala hər iyirmi ildən bir bu qədim türk torpaqlarında qanlı müharibələr baş vermiş, dəhşətli qırğınlar törədilmişdir. XIX əsrin əvvəllərində yaşayıb-yaratmış el sənətkarı Şorəyelli Əfkari törədilən fəlakətləri, işğalçı müharibələri, qətlə yetirilən insanların fəryadlarını ürəkyağışı ilə dilə gətirmişdir:

*Əzəl başdan sənəin mədhin söyləyim,
Qatı dumanlıdır başın, Şorəyel.
İyirmi ildən bir çox qarışırsan,
Həmişə belədir işin, Şorəyel.*

Nəhayət, 1 dekabr 1920-ci il Gümrü müqaviləsinə əsasən, Ağbaba-Şorəyel bölgəsinin böyük bir hissəsi - Arpaçayın sağ sahilə bugünkü Ermənistanın tərkibinə qatılmış, bununla da yüz minlərlə azəri türkünün qara günləri başlamışdır. Dəfələrlə dədə-baba ocaqlarını tərk etmək məcburiyyətində qalan yerli əhalinin bir qismi Gümrü anlaşmasından sonra doğma yurdlarına qayıdıb dinc quruculuqla məşğul olsalar da, Sovet hökumətinin "parçala, hökm et" siyasəti davam etmiş, deportasiya və repressiyalar, soyqırımı və etnik təmizləmələr heç vaxt səngiməmişdir. Rus erməni əlbirliyi bu mənfur siyasətin həyata keçirilməsində fəlakətli bir vasitə olmuş, xalqımız nisbi sakitlik illərində də olmanın müsibətlərlə üzləşmişdir. Amalı daim qurub-yaratmaq olan azərbaycanlılar bu əzəli və əbədi türk-oğuz yurdunda onlarla məktəb, klub, xəstəxana, mədəniyyət ocaqları ucaldıb, minlərlə yaşayış binası tikənlər də, mərhələ-mərhələ həyata keçirilən deportasiyalar, mənəvi və maddi təzyiqlər, təqiblər nəticəsində çox şeylərə yenidən başlamalı olmuşlar.

1930-cu il sentyabrın 9-da yaradılan Amasiya rayonu həmin tarixdək Ağbaba adlanmışdır. 1920-1930-cu illərdə Ağbaba rayonunun coğrafi ərazisinə indiki Amasiya və Qukasyan (Qizilqoc) rayonları daxil olmuşdur. Sonrakı illərdə Qizilqoc rayonları tamamilə erməniləşdirilmiş, bu inzibati əraziyə daxil olan bütün kəndlərin (Qazançı, Dərəköy, Şiştepə, Palıdlı, Gürcüyolu, Samurlu, Soyuqbulaq və s.) adları erməni sözləri ilə əvəz olunmuşdur.

Ərazisi alp çəmənliklər və dağlıq olan Amasiya rayonu (sahəsi 614 km2)

*Abel Məhərrəmov
akademik,
Əməkdar elm xadimi,
Amasiya Rayon
İcmasının sədri*

Türkiyə, Gürcüstan və Ermənistanın Düzkənd (indiki Axuryan) və Qızılqoc (indiki Qukasyan) rayonları ilə həmsərhəd bir zonada yerləşir. Qışı çox sərt, yazı mülayim, yayı isti keçən bölgədə yalnız Qərbi Azərbaycanda deyil, bütün Qafqazda ən soyuq yer Şurabad (keçmiş Sultanabad kəndində - 46°S) müşahidə olunmuşdur. Ağbaba-Şorəyel mahalının ərazisində eramızdan əvvəl III-II minilliklərə və orta əsrlərə məxsus maddi mədəniyyət abidələri ilə zəngindir. Çox təəssüf ki, dünyanın müxtəlif yerlərindən köçürülən ermənilər torpaqlarımıza yiyələndikləri kimi, Qərbi Azərbaycandakı, eləcə də Ağbaba-Şorəyel mahalındakı maddi mədəniyyət abidələrini ya tamamilə məhv etmiş, ya da silsilə uydurma və saxtakarlıqla onları erməniləşdirməyə cəhd göstərmişlər.

1988-ci ilədək Amasiya rayonunda 27 kənd mövcud olmuşdur ki, onların 21-də azərbaycanlılar, 5-də ermənilər, birində (rayon mərkəzi olan Amasiyada) azərbaycanlılar və ermənilər qarışıq yaşayırdılar. Azərbaycanlılar yaşayan kəndlərin 15-də orta, 6-da səkkizillik, 1-də isə ibtidai məktəb fəaliyyət göstərirdi. Amasiyanın ən böyük kəndi olan Güllübulaqda 1200, Oxçoğluda 550, Mağaracıqda 500, Əzizbəyovda (Qaraçanda) 500 və s. nəfər azərbaycanlı şagird təhsil alırdı. Ümumilikdə, rayonun azərbaycanlı məktəblərində 5000 nəfərdən çox şagird var idi. Onların təlim-tərbiyəsi ilə 500 nəfərə yaxın ali təhsilli müəllim, o cümlədən 7 nəfər Ermənistan SSR-in Əməkdar müəllimi məşğul olurdu. Heyiflər olsun ki, zor gücünə bu təhsil ocaqlarının hamısı sıradan çıxarıldı. Nəzərə alsaq ki, Amasiya məktəblərinin yetir-

mələri arasında 3 nəfər akademik, onlarla fəlsəfə və elmlər doktoru, Əməkdar elm xadimləri, Əməkdar jurnalistlər və s. vardır, onda fikrimiz daha aydın olar. Aşıq Xəstə Hasan ocağının sonuncu ünlü nümayəndəsi İsgəndər Ağbabalının sinəsində heç kəsə bəlli olmayan musiqi və söz sənətimiz torpağa gömüldü. Rayonda çıxan "Əmək" qəzetinin nəzdindəki "Ağbaba" ədəbi birliyi ermənilərin təhriki ilə 1986-cı ildə ləğv edildi və s. Belə ürəkyaandırıcı faktların sayı istənilən qədərdir.

Qərbi Azərbaycanın digər bölgələrindən fərqli olaraq Ağbaba-Şorəyel mahalının tarixi vətənimiz olan doğma Azərbaycana birbaşa çıxışı - nəqliyyat yolu olmadığı üçün, məkrli düşmənlərin törətdikləri qanlı cinayətlərdə daha çətin məşəqqətlərə məruz qalmış, minlərlə insan etnik təmizləmə, repressiya və soyqırımı siyasətinin günahsız qurbanlarına çevrilmişdir. Mərhələ-mərhələ həyata keçirilən bu cür qeyri-humanist və şovinist siyasətin nəticəsində Ağbaba-Şorəyel mahalının bir sıra kəndləri: Ördəkli, Mumuxan, Seldagılan, Baxçalı, Mustuqlu, Qızıldaş, Söyüdlü və s. elliklə ata-baba yurdlarını tərk etməyə məcbur olmuşdur. İndi bu kəndlərin hamısı xarabaxanaya çevrilmiş, binaların uçurları və qəbiristanlıqların izləri vaxtilə bu torpaqların əbədi sakinlərinin düçar olduğu tarixi faciələrin qəmli nişanələrini özündə saxlamışdır. Tarixi qaynaqlara müraciət etsək, bu siyasətin nə qədər məqsədyönlü səciyyə daşdığını və dövlət səviyyəsində erməni şovinistlərinin daim diqqət mərkəzində olduğunu görmək çətin deyildir. Məsələn, Baxçalı kəndinin avtohton sakinləri qarapapaqlar 1918-1920-ci illərdə soyqırımına uğramış, əhalinin bir hissəsi qətlə yetirilmiş, sağ qalanlar Türkiyəyə qaçmışdır. Sınıq, Mumuxan, Mustuqlu və digər kəndlərin əhalisi də eyni acı taleyi yaşamağa məcbur olmuşdur. Qanlı qırğınlar və fəlakətlər bununla məhdudlaşmamışdır. Türkiyəyə pənah aparanların bir qismi də əzab-əziyyətlərə tab gətirməyərək yollarda həlak olmuş, ölükləri yerdə dəfn edilmişlər.

1930-cu illərdə keçmiş Sovetlər Birliyi ilə Türkiyə Cümhuriyyəti arasında sərhədlərin çəkilməsi və Amasiyada kolxozlaşma siyasətinin gerçəkləşməsi məhrumiyyətlərlə dolu yeni deportasiya dalğasının başlanğıcını qoydu. Mahalın adlı-sanlı insanların var-dövlətlərinin əllərindən alınması, onların müxtəlif bəhanələrlə həbs edilib qətlə yetirilməsi, Türkiyə ilə qohumluq əlaqələrinin, get-gəlişin kəsilməsi, qadağa və yasaqlar amasiyalıların yenidən müsibətlərə məruz qoydu. Eyni nəsilə, eyni kökdən, hətta eyni ailədən olan insanlar erməni cinayətkarlarının əlinə keçməmək və sağ qalmaq üçün bəzən iki dəstəyə bölünür, bir qismi Türkiyə-

yə, bir qismi isə İrana pənah aparmaq məcburiyyətində qalırdı. Mən özüm deportasiyanın müsibətlərini gözlərimlə görmüş, taleyimdə yaşamışam. Ana tərəfim İrəvandan bir neçə dəfə İrana, ata qohumlarım isə Türkiyəyə didərgin salınmış, müəyyən sakitlikdən sonra geri qayıtmışlar. 1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların indiki Ermənistan ərazisindəki tarixi-etnik torpaqlarından kütləvi şəkildə deportasiya edilməsi bizim ailədən də yan keçməmişdir. Deportasiyanın bu mərhələsində ailəmiz Azərbaycana köçmüş, Ağdamda məskunlaşmışdır. Bir müddət sonra doğma kəndimizə - Güllübulağa qayıtsaq da, deportasiyanın sonuncu mərhələsi bizə sağalmaz yaralar vurdu. Bütün qərbi azərbaycanlılar kimi, mənim həmkəndlilərim, qohum-əqrəbalarım da zor və terror gücünə doğma ev-əşiklərindən didərgin salındılar. Başqa sözlə, mənim mənsub olduğum Dığırılılar nəslinin taleyinə üç dəfə deportasiyanın ağrı-acılarını yaşamaq düşmüşdür.

Lakin biz - qərbi azərbaycanlılar bitib-tükənmədik. Müdrik kəlamların birində deyildiyi kimi, "sonuncu ölən ümidlərdir". Amasiyalılar sonsuz ümid və inamla daim qurub-yaratdılar. Müxtəlif sahələrdə yüksək nailiyyətlər qazandılar. İlyas Əliyev (Göllü) SSRİ Ali Sovetinin, Cahangir Əliyev (Düzkənd), Faiq Əliyev (Yeniöl), Nərgiz Mürşəlova (Güllübulaq), Salatin Musayeva (Daşkərpü) Ermənistan SSR Ali Sovetinin deputatları kimi uğurlu fəaliyyət göstərdilər. Bunların sırasında C. Əliyev iki dəfə IX-X çağırış (1975-1985-ci illər) respublika Ali Sovetində deputat seçilmiş, Ermənistan Ali Sovetinin Rəyasət Heyəti sədrinin müavini (1982-1985-ci illər), respublika KP MK üzvü olmuş, dörd il Amasiya rayon Soveti İcraiyyə Komitəsinin sədri, səkkiz il bu rayonda Partiya Komitəsinin birinci katibi və digər məsul vəzifələrdə ləyaqətlə çalışmışdır.

Azərbaycanın ərazi bütövlüyü uğrunda I və II Qarabağ müharibəsində 110 nəfərdən çox amasiyalı canlarını fəda etdi. İki nəfər Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı adına layiq görüldü, onlarla əsgər və zabıt orden və medallarla təltif olundu. Sərkərdə, Xalq və Ordu birliyi, dəmir yumruq xalqımızın sarsılmaz gücünün, əyilməz qüdrətinin rəmzinə çevrildi. Bu gün yolumuz Qərbi Azərbaycandır. Dinc və ləyaqətli şəkildə, sülh və əmin-amanlıq şəraitində, müzəffər Ali Baş Komandan cənab İlham Əliyevin müəyyənləşdirdiyi yol müqəddəs amal kimi, bizləri Qərbi Azərbaycana, qürbətdə qalan el-obamıza sahib durmağa, qurub-yaratmağa səsləyir.

Və nəhayət, bir sıra fakt və rəqəmlərin dəqiq müəyyənləşməsində, bu məqalənin ərsəyə gəlməsində mənə göstərdiyi mənəvi dəstəyə görə professor, Əməkdar jurnalist Avtandil Ağbabaya dərin təşəkkürümü bildirirəm.

Ulu öndər qaçqınların problemlərinin həllini əsas vəzifələrdən biri hesab edirdi

İstər XX əsrin əvvəllərində, istərsə də sonlarında Azərbaycan yenidən dövlət müstəqilliyini bərpa edən zaman qaçqınlar məsələsi əsas problem kimi yenə qarşıya çıxmışdır. Hər iki dövrdə də bu problemin yaranmasının səbəbi Ermənistanın azərbaycanlı əhaliyə qarşı həyata keçirdiyi etnik təmizləmə və işğalçılıq siyasəti olmuşdur.

Ulu öndər qaçqın və məcburi köçkünlərin faciəsini öz şəxsi problemi kimi qəbul edirdi. Çünki on minlərlə azərbaycanlı ailəsi kimi, onun qohum-əqrəbəsi də 1918-1920-ci illərdə erməni təcavüzünün qurbanına çevrilmişdi. Hələ 1905-ci ilin noyabr ayında Heydər Əliyevin atasının yaşadığı Zəngəzur qəzasının Comərdli kəndi erməni quldur dəstələrinin silahlı hücumuna məruz qalmışdı. Həmin vaxt comərdlilər erməni quldurlarına ciddi müqavimət göstərmişdilər. Lakin silah-sursat çatmadığından əhali müvəqqəti olaraq kəndi tərk etmək məcburiyyətində qalmışdı. Ara sakitləşəndən sonra comərdlilər yenidən öz doğma kəndlərinə qayıtmışdılar.

1918-1920-ci illərin qırğınları daha dəhşətli olmuşdu. 1918-ci ilin payızında quldurbaşı Andranikin qoşunu Zəngəzura soxuldu. Comərdlilər silaha sarılıb müqavimət göstərsələr də, erməni quldurların top-tüfəngi qarşısında duruş gətirə bilmədilər. Kənd əhalisini uşaq, qoca, qadın demədən qətlə yetirdilər, çox az bir qisim insan qaçaraq canını qurtara bilmişdi. Yalnız yaylaqda olan comərdlilər ermənilərin hücumundan öncədən xəbər tutduqları üçün qonşuluqda Naxçıvan kəndlərinə qaçaraq qurtula bildilər. Həmin vaxt ermənilər Heydər Əliyevin babası Kərbəlayi Cəfəri, nənəsi Güllücahan xanımı, əmisi Qafarı və onun ailəsini də qətlə yetirmişdilər. Ulu öndərin atası Əlirza kişi həmin vaxt Bakıda neft mədənlərində işləyirdi və qırğınlardan çox gec xəbər tutmuşdu. Heydər Əliyevin anası İzzət xanımın 7 qardaşını da ermənilər vəhşicəsinə qətlə yetirmişdilər. Bütün bunlar barədə Heydər Əliyevin ətraflı məlumatı var idi və sovet rejimi olmasına baxmayaraq ermənilərin Azərbaycana və azərbaycanlılara qarşı xəyanətkar niyyətlərindən xəbərdar idi. Bunu ermənilər də gözəl bilirdilər.

Məhz erməni lobbisinin istəyi və təşəbbüsü ilə 1987-ci ilin payızında Heydər Əliyevin SSRİ Nazirlər Soveti Sədrinin birinci müavini və Siyasi Büro üzvlüyündən kənarlaşdırılmasından sonra onlar yenidən əl-qol açdılar. Azərbaycanlıların qaçqınlıq faciəsi də həmin dövrdən etibarən daha sərt şəkildə təkrarlandı.

Tarixi şəraitin verdiyi fürsətdən istifadə edən Sovet Ermənistanının 1988-ci ildə Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətini ilhaq etmək siyasəti əvvəlcə Qərbi Azərbaycanda (Ermənistan-da) yaşayan azərbaycanlıların tarixi-etnik torpaqlarından deportasiyası ilə, sonrakı mərhələdə isə Dağlıq Qarabağın və ətraf rayonların işğalı ilə nəticələndi. XX yüzilliyin tarixinə ən faciəli münaqişələrdən biri kimi daxil olan Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi nəticəsində bir milyondan artıq azərbaycanlı əhali qaçqın və məcburi köçkün vəziyyətinə düşdü. Qaçqın və məcburi köçkünlər ölkə ərazisinin 62 şəhər və rayonunda, 1600-dən çox ünvanda müvəqqəti məskunlaşmaq məcburiyyətində qaldılar.

Etiraf edilməlidir ki, istər dövlət müstəqilliyinə qovuşma ərəfəsində,

istərsə də müstəqilliyin ilk illərində qaçqın və məcburi köçkünlər probleminin həllinə hakimiyyət orqanları tərəfindən kompleks yanaşma yox idi.

1993-cü il iyunun 15-də Heydər Əliyevin xalqın inadlı təkidilə siyasi hakimiyyətə qayıdışı ərəfəsində ölkədə mürəkkəb şərait hökm sürürdü. Hökumət böhranının nəticəsi olaraq ölkədə vətəndaş müharibəsi və müstəqilliyin itirilməsi təhlükəsi yaranırdı. Azərbaycan xalqının yekdil iradəsi və tələbi ilə o zamankı ölkə rəhbərliyi tərəfindən Bakıya dəvət edildi. 1993-cü il iyunun 15-də Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin sədri seçildi, iyunun 24-də isə Ali Sovetin qərarı ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətləri həyata keçirməyə başladı.

Ümummilli lider Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin nizamlanması üçün məsələyə kompleks yanaşılması, mühüm daxili və xarici siyasət amillərinin nəzərə alınması siyasətini yürütdü. Bunun üçün, ilk növbədə, ölkədə ictimai-siyasi sabitliyə nail olmaq, nizami ordu yaratmaq, dağılmış iqtisadiyyatı bərpa etmək və köklü idarəçilik islahatları həyata keçirmək, xalqı azərbaycançılıq ideologiyası ətrafında birləşdirmək lazım gəlirdi. Lakin ölkənin iqtisadi və maliyyə vəziyyətinin ağır olması qaçqınlar və məcburi köçkünlər problemini həll etməyə imkan vermirdi.

1993-cü il iyulun 25-də ölkənin vətəndaş müharibəsinə sürükləndiyi, bölgələrdə separatizmin baş qaldırdığı dövrdə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətlərini həyata keçirən Heydər Əliyev Ağdam şəhərinin Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən işğalı nəticəsində bölgədə yaranmış vəziyyətlə əlaqədar Bərdəyə səfər etmiş, məcburi köçkünlərlə görüşmüş, onların vəziyyətinin yüngülləşdirilməsi məqsədilə operativ müşavirə keçirmişdi. Müşavirənin sonunda Ümummilli lider demişdi: "Xalqımız mütləq birləşməli, səfərbər olmalı, özünün vətənpərvərlik hisslərini geniş nümayiş etdirməli, torpaqlarımızı düşməndən azad etməlidir. Bu hər bir azərbaycanlının borcudur. Mən sizi - Azərbaycan xalqını bu müqəddəs borcu yerinə yetirməyə çağırıram".

Məhz xalqımızın Heydər Əliyevin ətrafında səfərbər olması, ölkədə sabitliyin bərqərar edilməsi sayəsində qaçqınlar və məcburi köçkünlər prob-

Nazim Mustafayev, tarix üzrə fəlsəfə doktoru

leminin kompleks şəkildə həllinə start verildi.

Ümummilli lider 11-12 dekabr 1993-cü ildə Ermənistanın hərbi təcavüzü nəticəsində yaranmış vəziyyətlə tanış olmaq üçün İmişli, Füzuli, Beyləqan və Şəmkir rayonlarında olmuş, Ağcabədi və Gəncədə qaçqınların vəziyyətinə həsr olunmuş müşavirələr keçirmişdi.

Ulu öndər Heydər Əliyevin məmarı olduğu "Neft strategiyası"nın həyata keçirilməsinə başlanılması, "Əsrin müqaviləsi"nin imzalanması, Ermənistanla atəşkəs sazişinin imzalanması qaçqın və məcburi köçkünlərin vəziyyətinin tədricən yaxşılaşdırılmasına tökan verdi. Qaçqınların və məcburi köçkünlərin statusu, sosial müdafiəsi, iş və yaşayış yerləri ilə təmin olunması ilə bağlı müvafiq hüquqi aktlar qəbul edildi, onların həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması üçün müxtəlif güzəştlər tətbiq edildi.

1995-ci ildə bu problemlərlə daha da ciddi məşğul olmaq üçün Nazirlər Kabinetində xüsusi vəzifə - Baş nazirin müavini vəzifəsi təsis edildi və qaçqınların, köçkünlərin problemi ilə əlaqədar hökumət komissiyası yaradıldı.

Heydər Əliyev Azərbaycana səfərə gələn dövlət və hökumət başçıları, beynəlxalq təşkilatların rəhbərləri ilə görüşdən sonra, bir qayda olaraq, qonaqları Bakı şəhərində qaçqın və məcburi köçkünlərin müvəqqəti sığınacaq tapdıqları yerlərə baxmağa dəvət edir, bununla da Ermənistanın Azərbaycana qarşı hərbi təcavüzü nəticəsində yaranan humanitar fəlakəti əyani şəkildə göstərirdi.

1998-ci il iyunun 27-də Heydər Əliyevin sədrliyi ilə Respublika Sarayında qaçqın və məcburi köçkünlərin məsələlərinə həsr olunmuş ümumrespublika müşavirəsi keçirildi. Ümummilli lider müşavirədəki nitqində demişdi: "Bu gün sizə bir daha bəyan etmək istəyirəm ki, bu, Azərbaycan dövlətinin, hökumətinin və şəxsən Azərbaycanın dövlət başçısı, Prezidenti kimi, mənim qarşımda duran ən əsas vəzifədir və daim - hər gün, hər saat mənim diqqət mərkəzindədir. ...Mən xarici ölkələrdən gələn dövlət başçıları, hökumət üzvlərini, elm, mədəniyyət xadimlərini, çalışıram ki, qaçqınların yaşadıkları yerlərə, çadır şəhərciklərinə göndərim. Nə üçün? Bəzən onların vaxtı olmur. Ancaq mən xahiş edirəm və buna nail oluram. Ona görə ki, görsünlər. Görmə-

yəndə təsəvvür edə bilmirlər ki, insan altı il çadırdadır, vaqonun içində, vaqonun altında yaşaya bilər - bunu təsəvvür edə bilmirlər."

Bu humanitar fəlakətin beynəlxalq ictimaiyyətə çatdırılması istiqamətində görülən işlər sayəsində 1993-2004-cü illərdə ayrı-ayrı dövlətlər, maliyyə qurumları, beynəlxalq humanitar təşkilatlar tərəfindən qaçqın, məcburi köçkün və aztəminatlı əhaliyə müxtəlif layihələr üzrə 640 milyon ABŞ dollarından çox həcmdə humanitar yardım göstərilmişdi.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1998-ci il 17 sentyabr tarixli sərəncamı ilə "Qaçqınların və məcburi köçkünlərin problemlərinin həlli üzrə" Dövlət Proqramı təsdiq edildi. Dövlət ali və orta ixtisas təhsili müəssisələrində ödənişli formada təhsil alan qaçqın və məcburi köçkünlər təhsil haqqını ödəməkdən azad edildilər.

Prezident Heydər Əliyevin 1999-cu il 29 dekabr tarixli fərmanı əsasında Dövlət Neft Fondu təsis edildi. Neft Fondunda toplanan ilk vəsaitin 72 milyon dolları Ermənistandan qaçqın düşmüş soydaşlarımızın məskunlaşması və Biləsuvarda çox ağır vəziyyətdə olan, Füzuli, Cəbrayıl və başqa rayonlardan köçüb çadırlarda yaşayanların şəraitinin yaxşılaşdırılması üçün ayrılmışdı.

Ümummilli lider Heydər Əliyev 13 sentyabr 2002-ci ildə Goranboy rayonunun Aşağı Ağcakənd qəsəbəsində Ermənistan Respublikasından olan qaçqınlar və Xocalıdan olan məcburi köçkünlər üçün salınmış qəsəbənin açılış mərasimində iştirak etdi. Bu, Heydər Əliyevin qaçqınlar və məcburi köçkünlərlə son görüşü idi. Həmin görüşdə Ümummilli lider demişdi: "Mən inanıram, tam inanıram ki, bizim bölgədə hər şey ədalət naminə dəyişəcəkdir. Azərbaycan xalqının bu əzab-əziyyətinə görə, onun xeyrinə dəyişəcəkdir. Siz gələcəkdə mütləq və mütləq gedib hələ öz gözəl Göyçə torpağımızı da görəcəksiniz, öz doğma dağlarımızı, bulaqlarımızı, çaylarımızı da görəcəksiniz. Ata-babalarınızın qəbirlərini də görəcəksiniz. Mən buna heç şübhə etmirəm. Mən buna inanıram və bu inamla da sizin qarşınızda nitq söyləyirəm. Ancaq indi sizə bu şərait yaratmaq mümkün olub, mən də bunu yaratmışam".

Həmin görüşdə Heydər Əliyev bir arzusunu da dilə gətirmişdi: "Avtomobilə gələndə yuxarıdan baxdım. Fikirləşdim ki, bəlkə, mən də buradan bir ev götürüm, hərdənbir istirahətə gəlim. Çünki evlər xoşuma gəldi. Özü də buranın təbiəti çox gözəldir..." Heydər Əliyev qaçqınların və məcburi köçkünlərin dərini öz dərdi hesab edir, onların vəziyyətinin yüngülləşdiyini görəndə özünü xoşbəxt hesab edir, sevincini də onlarla bölüşmək istəyirdi. Lakin çəkdiyi yükün ağırlığına ürək tab gətirmədi. Ancaq bu problemin həlli üçün nə mümkündürsə, onu elədi.

2001-2002-ci illərdə Dövlət Neft Fondundan ayrılmış vəsait hesabına

6411 fərdi yaşayış evi, 3150 yerlik 18 məktəb, 18 uşaq bağçası, 16 tibb məntəqəsi tikilib istifadəyə verildi, Biləsuvar rayonu ərazisindəki 5 çadır düşərgəsi ləğv edildi, 1329 qaçqın və 5081 məcburi köçkün ailəsinin 32 min nəfərinin mənzil-məişət şəraiti yaxşılaşdırıldı.

Ümumiyyətlə, Heydər Əliyevin dövlət başçısı olduğu dövrdə qaçqın və məcburi köçkünlərin sosial müdafiəsi ilə bağlı 43 fərman və sərəncam imzalanmış, Milli Məclis 23 qanun, Nazirlər Kabineti isə 192 qərar və sərəncam qəbul etmişdir.

Qaçqınların və məcburi köçkünlərin problemlərinin birdəfəlik və tamamilə həlli Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin nizamlanmasından keçir. Bu məqsədlə Heydər Əliyev Ermənistan prezidentləri ilə müxtəlif formatlarda, ayrı-ayrı dövlətlərdə 45 dəfə görüşmüşdü. Bu görüşlərin 18-i Levon Ter-Petrosyanla, 27-si isə Robert Koçəryanla baş tutmuşdu. Təəssüf ki, ümummilli lider Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin axıradək həll etməyə əl imkan vermədi.

Ulu öndərin qaçqın və məcburi köçkünlərlə bağlı müəyyənləşdirdiyi strategiya bu gün Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Qaçqın və məcburi köçkünlər üçün indiyədək ümumilikdə 3, 3 milyon kvadratmetr yaşayış sahəsi olan 97 müasir qəsəbə və çoxmərtəbəli binalardan ibarət yaşayış kompleksləri salınıb.

Yeni qəsəbələrdə insanların rahat yaşaması üçün bütün zəruri infrastruktur yaradılıb: 153 məktəb, 59 mədəniyyət, 60 səhiyyə müəssisəsi, 61 uşaq bağçası, 2 Olimpiya İdman Kompleksi tikilib. 745 kilometr yol, 985 kilometr su, 1720 kilometr elektrik, 487 kilometr qaz xətti çəkilib. İndiyədək 52 min 300 ailə və ya 265 min nəfər qaçqın və məcburi köçkünün mənzil-məişət şəraiti yaxşılaşdırılıb.

Qaçqın və məcburi köçkünlərin sosial problemlərinin həlli üçün son 24 ildə 6, 6 milyard manat vəsait sərf olunmuşdur. Ondan 3, 1 milyard manatı dövlət büdcəsinin; 2, 1 milyard manatı Dövlət Neft Fondunun; 1, 4 milyard manatı isə beynəlxalq maliyyə qurumları və ölkəmizdə fəaliyyət göstərən beynəlxalq humanitar təşkilatların vəsaitidir.

Prezident İlham Əliyev indiyədək məcburi köçkünlərlə yeni salınmış qəsəbələrdə 34 dəfə görüş keçirib. Ölkə Prezidenti tərəfindən 110 fərman və sərəncam imzalanıb, Milli Məclis 34 qanun, Nazirlər Kabineti isə 381 qərar və sərəncam qəbul edib. Dövlət başçısının uğurlu siyasəti nəticəsində Azərbaycan 2016-cı ildə BMT-nin Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığının İcraiyyə Komitəsinin tam hüquqlu üzvü seçilib.

Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən əsas qoyulan balanslaşdırılmış xarici siyasəti bu gün Azərbaycan dövlətinin başçısı İlham Əliyev uğurla davam etdirir. Ölkə iqtisadiyyatının gündən-günə güclənməsi, ordumuzun hərbi potensialının qat-qat artırılması sayəsində dövlətimizin ərazi bütövlüyü bərpa ediləcək, doğma yurdlarından didərgin düşən soydaşlarımız öz ata-baba torpaqlarına qayıdacaqlar.

Fikrin ən narahat anları, gərginliyi düşüncələrdir. Lakin böyük düşüncələr, adətən, təkliyin sakitliyində doğulur. Sükut və narahatlıq belə bir vəhdətdə fikrin və duyğuların pərvaz etməsi üçün axtardığı ənginlikdə təzadmi təşkil edir? Bəlkə də, bu suala onun şəxsiyyəti, ömür yolu haqqında ifadə etməyə çalışdığımız əşğıdakı düşüncələr birlikdə cavab verir...

Tale elə gətirdi ki, 2004-cü ildə "İrəvan ədəbi mühiti" mövzusunda elmlər namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün dissertasiya işi götürməli oldum. Elmi rəhbərim tanınmış alim, filologiya elmləri doktoru, professor Qara Namazov idi. Tədqiqat işimlə əlaqədar elmi rəhbərim hansı arxivlərdən istifadə etməyimlə maraqlandı və əlavə mənbələrdən də yararlanmağı məsləhət gördü. Çünki ön mötəbər mənbələr ölçətməz olduğundan Qərbi Azərbaycandan olan və vaxtilə bölgənin ədəbi-mədəni, ictimai mühitində fəal iştirak etmiş ziyalılarla - Hidayət Orucov, Həsən Mirzəyev, İsrail Məmmədov, Teymur Əhmədov, o cümlədən uzun illər "Sovet Ermənistanı" qəzetində işləmiş, tanınmış qocaman jurnalist, maarif xadimi Tapdıq Novruzovla da əlaqə saxlamağımı bildirdi. Elə həmin vaxtdan Tapdıq müəllimlə ünsiyyətimiz yarandı. Hər dəfə Tapdıq müəllimlə olan ünsiyyətimiz elə bil adama sadəliyin, müdrikliyin, xeyirxahlığın sirrini öyrədirdi. Hərdən öz-özümə düşünürəm ki, nə yaxşı ki, vaxtında Tapdıq müəllimlə və digər ziyalılarımızla görüşüb, həmsöhbət olub, onların Qərbi Azərbaycan ədəbi-mədəni, ictimai mühiti ilə bağlı fikir və düşüncələrini, xatirələrini almışam. Bu qədim yurd yerlərimizin ədəbi-mədəni, ictimai mənzərəsini əsərlərimdə müəyyən qədər canlandırma bilməyimdə Tapdıq müəllimin, eləcə də digər ziyalılarımızın da öz payı vardı.

Acı təəssüf hissi ilə qeyd edirəm ki, Tapdıq müəllim bu gün həyatda olmasa da, vaxtilə onunla olan tanışlığım, qədim yurd yerlərimizdən, soydaşlarımızın başlarına gətirilən tarixi cinayətlərdən, Qərbi Azərbaycan ədəbi-mədəni mühitindən və İrəvanda Azərbaycan dilində nəşr edilən yeganə mərkəzi mətbuat orqanı olan "Sovet Ermənistanı" qəzeti barədə etdiyimiz söhbətlər mənə bu şəxsiyyət haqqında olan acılı-şirinli xatirələri, onun qələmə aldığı və 2000-ci ildə "Günəş" nəşriyyatı tərəfindən nəşr olunmuş "Orda yurdumuz qaldı" adlı kitabını, eləcə də müxtəlif vaxtlarda ayrı-ayrı dövrü nəşrlərdə çap olunmuş və əldə edə bilmədiyimiz məqalələrini bir yerə toplayıb yenidən nəşr etdirmək fikri yaratdı. Xalqa xidmət edib ömrünü başa vurmuş adamları xatırlayıb sevə-sevə tanımaq, nümunə kimi sevdirmək həm də vətəndaş-insan borcunun ödənişidir. Çünki bütün xatirələr, müxtəlif insanlarla etdiyən söhbətlər müəyyən illər dönməmində insan yaddaşında yaşaya bilər. İllər ötdükdən, insanlar dünyadan köçdükdən sonra bütün xatirələri, həyatda yaşadığı müddətdə qarşılaşdığı tarixi və həyatı əhə-

miyyət kəsb edən məqamları özü ilə birgə axirət dünyasına aparır. Yazılan xatirələr isə fərdi mahiyyət daşıyır, onlar xalqın mədəni kamilliyi haqqında salnamənin gərəkli fraqmentləri kimi tariximizin qızıl yarpaqlarıdır.

Tapdıq Həmid oğlu Novruzov 1920-ci ildə Qərbi Azərbaycanın Allahverdi rayonunun Böyük Ayrım kəndində dünyaya gəlmişdir. Bu o zaman idi ki, Qərbi Azərbay-

türk yurdu Böyük Ayrım kəndi Tapdıq müəllim üçün ilk həyat məktəbi olmuşdu. O, bu kənddə ibtidai təhsilini, 7 illik təhsilini isə Ləmbəli kəndində bitirsə də, ilk həyat təcrübəsini, ilkin biliyi də məhz bu kənddə qazanıb. Təfəkkürünü bu kəndin müdrik və yaşlı insanların deyimləri, duyumları və xatirələri ilə qidalandırır. Bu kənddə aldığı yüksək ibtidai təhsil, tərbiyə, əmək verdiyi, topladığı acılı-şirinli xatirələr onun gələcək bütün mərhələlərində yeri gəldikcə köməyinə çatmışdır. Çünki o, məktəbdə oxuyarkən ona dərslər deməmiş o əvəzsiz pedaqoqların hikmətli dünyasından bəhrələnilib öyrənmişdi. Tapdıq müəllimin acılı-şirinli, əzablı və mənalı həyat hekayəsinə nəzər saldıqda

onlar maraqlı söhbətlər edər, bizə öyüd-nəsihət və ürək-dirək verərdilər. Stansiyaya çatdıqdan bir neçə dəqiqə sonra İrəvana gedən qatar gəldi, görüşüb ayrılmalı olduq. Yaxşı yadımdadır, atamın və Mustafa kişinin gözlərindən yaş damlaları axırdı. Bu yaş damlaları çox şey deyirdi...

300 km uzaqda olan bir şəhərə oxumağa gedən bu gənclər həm də Böyük Ayrım kəndindən İrəvan Azərbaycanlı Pedaqoji Texnikumunda təhsil alacaq ilk "qaranquşlar" idi. Həmin ilin avqust ayının sonları, sentyabr ayının əvvəllərində Tapdıq və həmkəndlisi Bayram müəllim uğurla imtahan verib İrəvan Azərbaycanlı Pedaqoji Texnikumuna qəbul olunurlar.

BİR ÖMRÜN İŞIQLI PORTRETİ

can yenidən sovetləşmişdi. Uşaqlıq illərinin ən qayğılı çağlarında balaca Tapdıq öz mədəni zövqünü xalqın sinəsindən qaynayan və əsrlərin yaratdığı qatlardan süzülüb gələn cazibəli bir aləmdə anası Əminənin işıqlı və səhrli nağılları dünyasında tapırdı. Gələcək pedaqoq, jurnalistin, publisistinin ilk bədii söz müəllimi də elə Əminə xanım olur. Amma gənc Tapdıqın analı dünyasının varlığı, sevinci çox çəkmir. Üç qardaş, bir bacı çox erkən ana qayğısından və nəvəsişindən məhrum olur. Doyunca istəyən nəfəsi duymaq bu məsumlara nəsihət olmur. Hərdən Tapdıq müəllim keçdiyi ömür yolu barədə söhbət açanda anasızlıq dərəcəsinə onu ömür boyu müşayiət etdiyini, onun həyatında həmin bu lövhələrin acı və kədərli bir iz buraxdığını xüsusi yanğı ilə qeyd edirdi. Tapdıq müəllim həmişə qəlbində ümumiləşdirilmiş bir ana obrazı yaradır və bu ana obrazını hər zaman təsəvvüründə canlandırır, ana həsrətini bu şəkildə yad edirdi. Atasını Həmid kişi o vaxtlar 1934-1935-ci illərdə gəcəsini gündüzə, gündüzünü gecəyə qatıb ailənin qayğısına qalır, onların aclıq çəkməməsi üçün əlindən gələni əsirgəmir. Həmid kişi uşaqlara o qədər həssas qayğı və nəvəsişlə yanaşmış ki, uşaqlar anasızlıq dərəcəsinə, nisgilinə heç zaman hiss etməsinlər.

Balaca Tapdıq 1928-ci ildə Böyük Ayrım kənd ibtidai məktəbinin birinci sinfinə gedir. O, həmişə yüksək səviyyədə, keyfiyyətli təhsil verən, ibtidai sinifdə ona dərslər deməmiş əvəzsiz müəllimlərini - Hümbət İsmayılovu, Adil Səlimxanovu və başqalarını minnətdarlıqla xatırlayır və yad edirdi. Onun ibtidai sinifdə aldığı baza təhsili sonrakı dövrlərdə Tapdıq müəllimin gələcək böyük fəaliyyətinə stimula vermişdir. Qədim

dünyaya göz açdığı Böyük Ayrım kəndində həm də əməyə güclü həvəsin şahidi olursan. İnsanlıq kökləri əsasında qurulmuş, insanların bir-birinə olan saf məhəbbətini, ağısaqqallara hörməti, elin mənafeyini qorumaq qeyrətini və digər bu kimi insani keyfiyyətlərini görürsən. Qərbi Azərbaycanın bir parçası olan Böyük Ayrım kəndi xəritədə bir nöqtə boyda görünərsə də, xalqımızın miqyasında kiçik olsa da, burada toplanmış ali insani keyfiyyətlər, ənənələr, bütün müsbət qayələr Azərbaycan qədər böyükdür. Bu kənddən, kəsəkdən, doğma yurd yerlərindən söhbət düşəndə Tapdıq müəllim: "Gözəl məkanım, səfəli oylağım, odumuz-ocağımız olan Böyük Ayrım kəndim mənim qəlbimdə, gözümdə dünya boyda görünür", - deyirdi.

Tapdıq gərgin əməklə məşğul ola-ola, həm də çətinliklə də olsa təhsilini davam etdirib, 1936-cı ildə Ləmbəli kənd yeddiillik məktəbini bitirir. Təhsilini davam etdirmək üçün həmkəndlisi Bayram Eyvazovla birlikdə sənədlərini İrəvan Azərbaycanlı Pedaqoji Texnikumuna verir. İrəvan Azərbaycanlı Pedaqoji Texnikumuna daxil olmaq isə ən yüksək müsabiqəli ali məktəbə qəbul olmaqdan qat-qat çətin idi. Bu təhsil ocağı Cənubi Qafqazda ali məktəb səviyyəsində bir təhsil məbədi idi. Tapdıq müəllim xatirə qeydlərində İrəvan Azərbaycanlı Pedaqoji Texnikumunda təhsil almaq üçün İrəvana getmələrini kövrək duyğuların dili ilə belə nəql edir: "1936-cı ilin avqustunda kəndimizin sakini Bayram Eyvazovla İrəvan Türk Pedaqoji Texnikumuna təhsil almağa getməli olduq. Yaxşı yadımdadır, Axtala dəmiryolu stansiyasına qədər bizi atam və Bayramın əmisi Mustafa kişi yola salırdılar. 7 kilometrlik yol boyu

İrəvan Azərbaycanlı Pedaqoji Məktəbi Tapdıq müəllimin həyatında xüsusi mərhələ təşkil edir. Hər dəfə pedaqoji məktəbdən söhbət düşəndə Tapdıq müəllim bu tayı-bərabəri olmayan təhsil ocağı və buradakı nizam-intizam, yüksək təhsil vermək ənənəsi, onun həyatında pedaqoji və jurnalistlik sahəsində bir sıra uğurlara nail olmasında bu maarif ocağının xüsusi rol oynadığından məmnunluqla danışardı. Müəllimlərdən texnikumun direktoru, rus dili müəllimi Mehdi Kazımovun, riyaziyyat müəllimi Məmməd Həsənovun, coğrafiya müəllimi Əşrəf Bayramovun, pedaqogika müəllimi Tacirə Bağirovanın, ədəbiyyat müəllimləri Abbas Azəri, Müzəffər Nəsirli, Bəhmən Xudiyev, tarix müəllimləri Bəhlul Yusifov, Nəzər Paşayev, biologiya müəllimi Sadiq Heydərzadənin və başqalarının biliyindən, şəxsiyyətindən, müəllim sənətkarlığından hər zaman fəxrli danışardı. Onun əlyazma şəklindəki qeydlərində texnikumun həyatı, müəllimlər, tələbə yoldaşları, keçirilən fənlər haqqında da məlumatlar vardır. Yaddaşın nə vaxtsa etibarsızlığından ehtiyat edən Tapdıq müəllimin gəncliyindən bəri bir növ gündəliyi xatırlardan bir neçə əlyazma qeydərini saxlayıram. Həmin qeydləri vərəqləmək insana əlvan xatirələr dünyası bəxş edir. Xatirə qeydlərlə yaxından tanış olduqca İrəvan Azərbaycanlı Pedaqoji Texnikumundakı təhsil mühitinə heyranə etməyə bilmirəm. Həmin qeydlərdə oxuyuruq: "İrəvan Azərbaycanlı Pedaqoji Məktəbində dərslər deyən müəllimlər o qədər böyük həvəslə dərslər deyirdilər ki, tələbələr oxumağa, hətta yaradıcılığa belə böyük həvəslə yaradırdı. Burada təhsil alan hər bir tələbə istənilən ixtisas müəlliminin fənnindən estetik

zövq alır və həmin fənnin əsiri olurdu. Bizdə təhsil almaq istəyi o qədər güclü idi ki, bir qayda olaraq heç zaman dərslər buraxmaz, hər bir dərslərin konspektini tutar, dərslər zamanı tələsik yazdığımız yarımçıq sözlərin düzəlişini edər, gecələr lampa işığında dərslərimizi oxuyar və məsuliyyət hissi ilə həzrləşirdi". Hər tədris ilinin yekununda müxtəlif qruplardan olan əlaçılar və nümunəvi tələbələr siyahısı müəyyənləşdirilib, onlar tədris müddətində qazandıqları nailiyyətlərə və yüksək müvəffəqiyyət göstəricilərinə görə mükafatlandırılırdılar. Texnikumun direktoru Mehdi Kazımovun 28 iyun 1937-ci il tarixli 37 №-li verdiyi əmrə müvəffəqiyyət qazanmış və 30 manat pul mükafatına layiq görülmüş 27 nəfər tələbədən biri də Tapdıq Novruzov olmuşdur. Qərbi Azərbaycanda Azərbaycan dilində yeganə mərkəzi mətbuat orqanı olan "Qızıl şəfəq" qəzeti müntəzəm olaraq pedaqoji texnikumun fəaliyyətini öz səhifələrində işıqlandırır. Qəzet texnikumun əlaçısı tələbələrini, onların şəkillərini böyük fəxrli öz səhifələrində dərc edirdi. Tapdıq müəllim texnikumda təhsil aldığı illərdə qəzetdə imtahanlardan uğurlu nəticə əldə etmiş əlaçısı tələbələr haqqında dərc olunmuş məlumatlarda onun da adına rast gəlinir. Texnikumda "İrəli", "Şərq pioniəri" və digər adlar altında çıxan divar qəzetlərində gənc tələbə Tapdıq tez-tez müxtəlif səpgili yazılarla çıxış edir, qısa zaman ərzində həmin divar qəzetlərini oxucuların sevimlisinə çevirir. Tələbə və gənc qələm sahibi Tapdıq istedadı nəticəsində İrəvan Azərbaycanlı Texnikumunun müxbirlər heyəti tərəfindən "İrəli" adlı divar qəzetinin redaktoru seçilir. Həmin dövrlərdə yerlərdə çıxan divar qəzetlərinin müxbirləri və redaktorları həm də Ermənistan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin Azərbaycan dilində yeganə mətbuat orqanı olan "Qızıl şəfəq" qəzetinin müxbirləri hesab edilirdi. Ümumiyyətlə, "Qızıl şəfəq" qəzetinin ahəngdar fəaliyyət göstərməsində İrəvan Azərbaycanlı Pedaqoji Texnikumunun müəllim və tələbə kollektivinin danılmaz rolu vardır. Qəzetin azərbaycanlı oxucular arasında yayılmasında, tirajının artırılmasında bu təhsil ocağının müəllim və tələbə heyəti böyük fədakarlıq göstərmişdi. "Qızıl şəfəq" qəzetinin tirajının artırılması və yayılması kampaniyasının uğurla həyata keçirilməsində texnikumun ən fəal tələbələrindən və müxbirlərindən biri də Tapdıq müəllim olmuşdur. O, qəzetin abunə kampaniyasında qəzetə 64 abunəçi cəlb etdiyinə görə mətbuat orqanının redaksiya heyəti tərəfindən bir cüt botinka ilə mükafatlandırılmışdır.

Cəlal ALLAHVERDİYEV
filologiya üzrə fəlsəfə
doktoru, dosent

(Ardı var)

Qərbi Azərbaycan paleotoponimlərin lingvistik etimoloji təhlili Professor Mahirə Hüseynovanın yaradıcılığında

Coxsaxəli yaradıcılıq diapazonuna malik olan professor Mahirə Hüseynovanın elmi irsinin səciyyəvi xüsusiyyətləri barəsində tezis irəli sürməli olsaq, onun istənilən mövzuda yaratdığı elmi əsərlərin düzgün araşdırma metodologiyasının elmi faktlara söykənən dərin təhlilinə şahidi oluruq. Bu, professor M. Hüseynovanın elmi irsinin əsas səciyyəvi xüsusiyyətlərindəndir. Onun uzun illər həm elmi, həm də pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olması bu fərdi alim keyfiyyətlərinin formalaşmasında xüsusi rol oynayır.

Bu mənada, professor Mahirə Hüseynovanın 2023-cü ildə nəşr edilmiş "Qərbi Azərbaycan paleotoponimlərinin lingvistik etimoloji təhlili" adlı monoqrafiyası onun elmi yaradıcılığında mühüm yer tutur. Daşına, torpağına vətən dediyimiz Qərbi Azərbaycan torpaqlarında məhv edilmiş, dağıdılmış sonralar isə saxtakarlıq yolu ilə xəritədən silinmiş qədim türk yurduna ikinci həyatı vermək, o yurd yerlərinin məhz qədim türk torpağı olmasını, yer adlarının türk mənşəli olmasını elmi dəlillərlə sübut etmək özü böyük məharət tələb edir. Bu keyfiyyətlərin məhz professor M. Hüseynovada olması onun böyük ustalıqla işin öhdəsindən uğurla gəlməsinə zəmin hazırlayan ən vacib amildir.

Monoqrafiya giriş, iki fəsil və nəticə hissələrindən ibarətdir, girişdə Qərbi Azərbaycanda türkmənşəli toponimlərin, onların arxaik mənə qatlarının forma və məzmun xüsusiyyətlərinin yayılma coğrafiyası, fonetik və morfoloji tərkiblərini elmi faktlarla tədqiq edilmişdir.

"Qərbi Azərbaycanda (indiki Ermənistanda) türk mənşəli paleotoponimlərin tarixi kökləri, fonetik, leksik, morfoloji tərkibi və semantik resursları" adlı birinci fəslin "Qərbi Azərbaycan paleotoponimləri Azərbaycan türkünün etnoyaddaşının ən möhtəşəm abidəsi kimi" bölməsində Dərələyəz mahalının Ardaraz, Arpa, Ayısəsi, Cul, Erdəpin, Ertiş, Əkərək, Ərgəz; "Qərbi Azərbaycanın "art" komponentli coğrafi adlarının paleoetnonomik müstəvidə lingvistik təhlili" bölməsində Ardaraz toponimi tədqiqat

obyekti olaraq götürülmüşdür. Professor M. Hüseynova qeyd edir: "Qərbi Azərbaycan ərazisində elə paleotoponimlərə rast gəlirik ki, onların tərkibində türk-Azərbaycan dilinin həm yazıyaqədərki, həm də yazıdansonrakı elementləri daha yaxşı mühafizə olunmuşdur. Məsələn, Dərələyəz mahalına məxsus Ardaraz toponimi fonetik və morfoloji tərkibi əsasında, qədim və müasir mənbələrin verdiyi məlumatlar üzrə fikrimizi şərh etməyə çalışacağıq. Ardaraz oykonimi mürəkkəb quruluşa malik olub, coğrafi relyef bildirən "ard//art" və hidronomik nomen ifadə edən, işarələyən "Araz" sözü əsasında formalaşmışdır. Dərələyəz toponimlərinin məşhur tədqiqatçısı professor Həsən Mirzəyev Ardaraz poleoykonimi haqqında doğru olaraq belə bir etimoloji təhlil vermişdir: "Ardaraz Dərələyəzdə ən qədim azərbaycanlılar yaşayan kəndlərdən biridir. Bu, Yelpin kəndi ilə Qozulca kəndi arasında yerləşir. Hazırda isə həmin kəndlərin qışlağına çevrilmişdir. Bu toponim iki sözün - "ard və Araz" sözlərinin birləşməsindən əmələ gəlmişdir. Art//ard sözü qədim türk dillərində "dağlar", "dağ keçidi", "aşı- rım" mənalarını bildirmişdir. Mahmud Kaşğarının "Divan"ında "ard" sözü "art" fonetik tərkibində (d-t samit əvəzlənməsi - M.H) qeydə alınmış, "dağ bel", "sıldırım", "yoxuş", "təpə" anlayışlarında etimolojişdirilmişdir."

Göründüyü kimi, professor M. Hüseynova Qərbi Azərbaycandan olan paleotoponimlərin lingvistik etimoloji təhlili tədqiq edərkən elmi

Leyla Calalova
ADPU-nun Qərbi Azərbaycan
Araşdırmalar Mərkəzinin
rəhbəri, tarix üzrə fəlsəfə
doktoru

dəlillərə üstünlük vermiş, müqayisəli təhlil metodologiyası ilə aparılmış araşdırma nəticəsində doğru elmi nəticələrə nail olmuşdur.

"Qərbi Azərbaycanda rəng bildirən sözlər əsasında formalaşmış paleotoponimlərin tarixi-lingvistik təhlili" adlı ikinci fəsilə "Ağ" komponentli paleotoponimlərin leksik-semantik xüsusiyyətləri" bölməsində Ağbaba, Ağbud, Ağbulaq, Ağveys, Ağdaban və s., "Qərbi Azərbaycanda "al" və ala" komponentli türkmənşəli toponimlərin tarixi-etimoloji təhlili" bölməsində Alavar, Alakuk, Alakilse, Alagöz, Alapapax, Alapars və s., "Qara" komponentli toponimlərin leksik-semantik xüsusiyyətləri" bölməsində Qararxac, Qarabulaq, Qaravəng, Qaradağ və s., "Qərbi Azərbaycanın toponimik sisteminə "sarı" sözünün mənə çalarları" bölməsində Sarıyoxuş, Sarıyal, Sarıtəpə, Sarıcalar toponimləri, "Toponimlərin qədim fonetik və leksik-semantik yaruslarının dəyişməsi prosesinin lingvistik xüsusiyyətləri" bölməsində Moz, Mozkənd, Mozannəne, Şorca, Çivə və s. toponimlər lingvistik-etimoloji təhlilə cəlb edilib.

Professor Mahirə Hüseynova tədqiqata üç aspektdən yanaşmışdır.

- 1) **Linqvistik;**
- 2) **Coğrafi;**
- 3) **Tarixi.**

Tədqiqata cəlb edilmiş paleotoponimlərin lingvistik təhlili aparılarkən məhz coğrafi və tarixi aspektlərdə ciddi şəkildə araşdırılmışdır. Bu isə

əsərin elmi çəkisini daha da artırır.

Əsərdə maraq doğuran tədqiqatlardan biri də "Hay, erməni" etnonimlərinin tarixi-etimoloji təhlilidir. Müəllif məsələ ilə bağlı qeyd edir: "Hay" və "erməni" tayfa adları tarixi sənədlərdə paralel, yaxud da sinonim variantlar şəklində işlənən bir yadelli etnik qrupun adıdır. Bu yadelli etnik qrup Qafqaza və ümumilikdə Şərqi haradan gəlmişdir?

Bu sualı cavablandırmaq üçün tarixi mənbələrdə tərtib edilmiş faktlar mövcuddur. Bu fakt və dəlillər sübut edir ki, ermənilərin və yaxud hayların eradan əvvəlki minilliklərdə ana vətəni Balkan yarımadası, Hindistan olmuşdur. Şərqi ölkələrinə bu yerlərdən soyğunçuluq, talançılıq, qənimət əldə etmək üçün gəlmişlər. Digər versiyaya görə, hay erməniləri Avropadan İran farslarının tərkibində Qafqaza, yaxud da Şərqi ölkələrinə qul şəklində gətirilmişlər. Hər iki dəlil və faktlar göstərir ki, ermənilər ya hindlərdən, ya da farslardan törəmişdir. Birinci versiya daha ağlabatan görünür. "Hay" və "erməni" adlarının onlara tarixin erkən çağlarında türklər vermişlər ki, həmin fakt onların bu yerlərə gəlmə olduqlarını şərtləndirir.

Professor M. Hüseynova ictimai şüurda erməni milləti kimi tanınan, əslində isə hay kimi tarixi mənbələrdə adı keçən millətin adının etimologiyası və ictimai şüurda doğruduğu assosiasiya ilə bağlı incə cizgiləri ayırd edir. Erməni və Hay tayfalarının Hindistan ərazisindən köçməsinə dair irəli sürdüyü fikirlər kifayət qədər əsaslı görünür. Bu fakt digər tarixi mənbələrdə də öz əksini tapmaqdadır.

Müəllifin tədqiqata cəlb etdiyi paleotoponimlərin adlarına Azərbaycan Respublikasının digər bölgələrində, Cənubi Azərbaycanda, Gürcüstanda, Şimali Qafqazda, Mərkəzi və Orta Asiyada, Əfqanıstanda, hətta Şərqi Avropada da rast gəlindiyini mənbələr əsasında göstərərək,

müqayisəli təhlil metodologiyası ilə həmin toponimlərin türk mənşəli olması qənaətini dərinləşdirəcək elmi faktları irəli sürür. M. Hüseynova hesab edir ki, Qərbi Azərbaycanın türkmənşəli paleotoponimlərində fonetik, mövcud olduğu dövrdən lingvistik dəyişmələrə məruz qalaraq semantik mənə çalarlarında fərqliliklərin meydana gəlməsi məhz lingvistik qanunauyğunluqlarla izah edilir.

Qərbi Azərbaycan paleotoponimlərinin lingvistik-etimoloji təhlili ilə bağlı araşdırmalarını ümumiləşdirən professor Mahirə Hüseynova qeyd edib ki, paleotoponimlər xalqın ilkin yaranış dövrlərindən onun dilinə, tarixinə, coğrafiyasına işıq tutan ən möhtəşəm mədəniyyət abidələrindəndir. Bu böyük abidələrimizin kökündə xalqımızın ilkin təfəkkür, mənəviyyət tərz, adət-ənənələri, etnik tərkibi, qədim tarixi və coğrafiyası, məşğuliyyət sahələrinin ən önəmli cəhətləri yaşamaqdadır. İndiki Ermənistan ərazisində mövcud olmuş yeryurd adları Azərbaycan dilinin, ümumilikdə türk dillərinin ən dəyərli və etibarlı tarixi mədəniyyət xəzinəsi kimi sözdə yaşayan və əbədiləşən ulu mənəvi sərvətimizdir.

Monoqrafiyada istifadə edilmiş mənbələr də maraq doğurur. Əllidən çox Azərbaycan dilində olan mənbələrdən geniş istifadə edilməklə, otuzə yaxın rusdilli mənbədən, eyni zamanda, türk dilli və alman dilli elmi mənbələrdən də istifadə edilmişdir.

Geniş erudisiyaya malik olan alim, professor Mahirə Hüseynovanın "Qərbi Azərbaycan paleotoponimlərinin lingvistik etimoloji təhlili" monoqrafiyası ilə Qərbi Azərbaycan ərazisindəki unudulmuş, məhv edilmiş, saxtalaşdırılmış yer adlarına ikinci həyat bəxş etmişdir. Əsər elmi dəyərinə görə, Qərbi Azərbaycan mövzusunda yazılmış ən dəyərli elmi mənbələrdən biri kimi dəyərləndirilməlidir.

Qərbi Azərbaycan Araşdırmalar Mərkəzinin fəaliyyəti

Beynəlxalq Avrasiya Mətbuat Fondu-nun ofisində Azərbaycan Respublikasının Qeyri Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Agentliyinin Çalxanqala: qaçqınların qaydıtı həsrəti layihəsi çərçivəsində tədbir keçirilib.

"Sonucu etnik təmizləmə: Sumqayıt təxribatının günahsız qurbanı Əhməd Əhmədov" a həsr olunmuş tədbir Müvəkkil Hüquq Mərkəzi İctimai Birliyinin sədri araşdırmaçı-hüquqşünas Səməd Vəkilovun və Qərbi Azərbaycan Araşdırmalar Mərkəzi

zinin tərəfdaşlığı ilə təşkil olunmuşdur. ADPU-nun Beynəlxalq əlaqələr üzrə prorektoru professor Mahirə xanım

Hüseynova, Filologiya fakültəsinin dekanı dos.Könül Həsənova, Qərbi Azərbaycan Araşdırmalar Mərkəzinin rəhbəri

t.ü.f.d Leyla Calalova və Mərkəzin müəssisi Möhübbət Məmmədov tədbirdə iştirak etmişlər.

Professor Mahirə Hüseynova Fəxri Fərmanla təltif edilib

"İnformasiya və Sosial Təşəbbüslərə Dəstək" İctimai Birliyinin sədri, QHT.az saytının rəhbəri Cəsarət Hüseynzadə, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Beynəlxalq əlaqələr üzrə prorektoru, professor Mahirə Hüseynovanı universitetdə ziyarət edərək, onu doğum günü münasibətilə təbrik edib.

Professor Mahirə Hüseynovaya Qərbi Azərbaycanla bağlı informasiya mübarizəsində göstərdiyi əhəmiyyətli töhfələrə və "İnformasiya və Sosial Təşəbbüslərə Dəstək" İctimai Birliyinə verdiyi dəstəyə görə Fəxri Fərman təqdim edilib.

Təşkilat sədri Qərbi Azərbaycanla bağlı həyata keçirilən layihələrin icrasında göstərdiyi dəstəyə görə Mahirə xanım Hüseynovaya təşəkkür edib. Professor Mahirə Hüseynovanın dövlətlə və vətənlə bağlı işlərdə hər zaman ürəklə iştirak etdiyini və dəstək verməyə hazır olduğunu bildirib.

Qərbi Azərbaycan Araşdırmalar Mərkəzində görüş keçirilib

"İnformasiya və Sosial Təşəbbüslərə Dəstək" İctimai Birliyinin sədri, QHT.az saytının rəhbəri Cəsarət Hüseynzadə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Beynəlxalq əlaqələr üzrə prorektorluğunun nəzdində fəaliyyət göstərən Qərbi Azərbaycan Araşdırmalar Mərkəzinə ziyarət edib.

Təşkilat sədri Qərbi Azərbaycan Araşdırmalar Mərkəzinin rəhbəri, tarix üzrə fəlsəfə doktoru Leyla Calalova və Mərkəzin müəssisi Möhübbət Məmmədovla mövcud əməkdaşlıq imkanları nəzərdən keçirilib və yeni əməkdaşlıq istiqamətləri müzakirə edilib. Hər iki tərəf qarşılıqlı əməkdaşlığın uğurlu olduğunu qeyd edib.

Qərbi Azərbaycan, Dərələyəz mahalı, Horbadıg kəndi

Horbadıg Qərbi Azərbaycanın Dərələyəz mahalının ən qədim kəndlərindən biridir.

Tarixin bütün dövrlərində Dərələyəz mahalı 1920-ci ilə qədər Azərbaycanın tərkibində olub. 1920-ci il avqust ayının 10-da Rusiya K(b)p-nin Qafqaz Bürosu Azərbaycan rəhbərliyinin razılığı olmadan, Naxçıvanın Şərur-Dərələyəz bölgəsini Ermənistanə vermək barədə qərar çıxartdı. Dərələyəz 1920-ci il noyabr ayının 29-da rus sovinistləri və erməni daşnaklarının, xüsusən türkün düşməni olan Stalin və Mikoyanın köməyi və təkidi ilə Azərbaycandan alınıb Ermənistanə verilib.

Dərələyəz mahalının Horbadıg kəndi çox gözəl bir məkanda yerləşib. Tarix boyu bu kənddə azərbaycanlılar yaşamışdır. Horbadıg kəndi rayon mərkəzindən 13 km şimal-qərbdə olan Erdepin (Yeğeqis) kəndinin yaxınlığında yerləşmişdir. Statistik mənbələrin verdiyi məlumata görə, Horbadıg kəndində 1831-ci ildə 35 nəfər, 1873-cü ildə 263 nəfər, 1886-cı ildə 342 nəfər, 1897-ci ildə 406 nəfər, 1904-cü ildə 592 nəfər, 1914-cü ildə 651 nəfər, 1916-cı ildə 503 nəfər azərbaycanlı əhalisi olmuşdur.

1918-ci il qırğınlarında əhalinin sağ qalmış cüzi bir hissəsi kənddən - ölümün pəncəsindən qaçıb qurtara bilmişdir. 1922-ci ildə öz doğma yurd-yuvasından didərgin salınmış əhalidən yalnız 98 nəfəri kəndə qayıtmışdır. Lakin bunlar kəndə qaydanda görürlər ki, artıq kənddə 130 erməni məskunlaşmışdır. Bundan sonra ildən-ilə erməni əhalisinin sayı burada artmış və 1931-ci ildə Horbadıg kəndində 227 nəfər erməni və 100 nəfər azərbaycanlı olmuşdur.

Horbadıg kəndində bütün yer, dağ, çay, yaylaq, bulaq adları Azərbaycan adlarıdır. Vaxtaşırı er-

mənilər çalışırdılar ki, həmin adları erməniləşdirməsinlər. 1948-1953-cü illərdə ermənilər qərbi azərbaycanlıları öz doğma yurd yuvasından deportasiya etməyə başladığı zamanda Horbadıg kəndi də hədəfdən kənarda qalmadı. Artıq 4-cü dəfə idi, Horbadıg camaatı deportasiya olunurdu.

1948-ci ilin dekabr ayında İrəvandan və Mikoyandan gələn yüksək vəzifəli ermənilər azərbaycanlıların kəndi tezliklə boşaltması üçün maşınlar gətirmişdilər. Məcburən evlərin əşyalarını maşınlara yükləndirib tələsik yola salırdılar. Azərbaycanlıların gözü qarşısında evlərini söküb dağıdırdılar. Axsamüstü arvad, uşaq, qoca və cüzi ev əşyaları ilə yüklənmiş maşınlar ermənilərin müşayiəti ilə kənddən çıxarılıb Şərur rayonuna yola salınırlar. Səhərə yaxın maşınlar Şərur rayonunda dəmiryol vağzalına çatır.

Deportasiya olunan insanların necə əzab əziyyət çəkmələri barədə şahidi olduğu hadisələri Mirzəyev İsaax İsmayıl oğlu Horbadıg haqqında kitabında yazmışdır. Mirzəyev İsaax müəllim hadisələri olduğu kimi, dəqiq faktlarla qeyd etmişdir:

Səhərə yaxın dəmiryol vağzalına çatdıq. Bir həftə qalandan sonra 2 ədəd yük vaqonuna yığışdıq. Dəmiryol stansiyasında üç nəfər rəhmətə get-

di. Onları Şərur rayonunun qəbiristanlığında dəfn etdilər. Bir həftəyə gəlib Əlibayramlıya (Papanə) çatdıq. Bir həftə orada qalandan sonra qatar bizə Salyan dəmiryol vağzalına gətirdi. Maşınları yığış Parça-Xalac kəndinə apardılar. Bir həftə kənddə bir-birimizi tapa bilmədik. Nəhayət, dağ zonasından gələn adamlar isti Kürün suyu olan rayonda yaşamağa başladılar. Buranın ab-havasına döza bilməyən camaat qızdırma xəstəliyinə tutuldular. Ölənlər oldu. Stalinin ölümündən sonra Horbadıg camaatı yenə Parça-Xalac kəndindən Azərbaycanın başqa rayonlarına dağıldılar. Nəhayət, 7 ailə 1957-ci ildə Dərələyəzin Horbadıg kəndinə qayıtdıq. Yenə ermənilərin təsir və təzyiqinə məruz qaldıq.

1966-cı ilin avqustu idi. Mikoyan rayonunda müəllimlərin avqust konfransı keçirilirdi. Həmin konfransda mən də iştirak edirdim. Konfransda Ermənistan Respublikası Ali Sovetinin sədri Aruşanyan, Rayon Partiya Komitəsinin birinci katibi Hovsepyan da iştirak edirdi. Çıxışlar başladı. Ərdəpin məktəbinin müəllimi Rəzmiq Harutunyan çıxışını qurtarandan sonra böyük bir siyahı çıxartdı və siyahını oxudu. Siyahıda yazılan adların hamısı (dağ, çay, göl və s.) Azərbaycan adı idi və təklif etdi ki, artıq vaxt çatıb. Bunların hamısının adı erməniləşdirilməlidir. Onun sözünü Aruşanyan başı ilə təsdiq etdi. Sonra Azərbaycan məktəblərinin müəllimlərindən Ələyözli Əyyub Hüseynov, İsmayıl Gülməmmədov, Güldüz məktəbinin müəllimi Əli Allahverdiyev öz çıxışlarında kəskin etirazlarını bildirdilər və azərbaycanlı müəllimlər zalı tərk etdilər. Həmin ildən başlayaraq Azərbaycan məktəblərində işləyən müəllimlərə qarşı amansız təzyiqlər, böhtanlar, hətta məktəblərdən əsassız yerə çıxıb getmələrini israrla tə-

ləb edirdilər. İş o yerə çatdı ki, günahsız Azərbaycan məktəbinin direktorlarını işdən azad etdilər. Aylarla məktəblər başsız qalırdı. Bütün erməni kəndlərində yeni məktəb binaları tikildiyi halda, Azərbaycan kəndlərində dərslər tövlələrdə keçilirdi. Azərbaycanlılara hara şikayət etsələr də, onların bir cavabı olurdu: "Çıx, Azərbaycana get". Ələcsiz qalan Azərbaycan ziyalıları məktəbi və kəndi tərk etməli olurdular. Həmin təzyiqlər Horbadıg kəndindən də yan keçmədi.

Horbadıg kəndində Dəmirçepə yaylağının yaxınlığında "Pəno yurdu" deyilən yaylaq var. Atam İsmayıl (104 yaşında Qax rayonunun Türaclı kəndində vəfat etdi) deyirdi ki, Şuşa şəhərini inşa edən Panah xanın qoyun sürüləri yayda həmin yaylağa gəlmiş, orada yaylayıb, qışda Qarabağa qayıdarmışlar. Hətta onun ilxıları qışda da yurdda qalmış. Həmin Pəno yurdu Panah xanın yurdu kimi indi də qalır. Pəno yurdunda tövlələrin xarabalıqları indi də qalmaqdadır. Horbadıg kəndi ilə həmsərhəd olan Ərdəpin kəndinin də kəşfi, yaylağı, meşələri və s. adları Azərbaycan adlarıdır. Horbadıg kəndində 14-16-cı əsrlərdə inşa edilən Alban abidəsi vardır. 1960-cı ildən sonra həmin abidəni ermənilər təmir edib erməniləşdirdilər. Belə ki, daşların üstündə xaç şəkilləri çəkdirdilər.

(Ardı var)

Möhübbət Məmmədov,
Qərbi Azərbaycan
Araşdırmaları
Mərkəzinin müəssisi

Təsisçi və Baş redaktor
Mahirə Hüseynova
Leyla Calalova
Baş redaktorun müavini
Möhübbət Məmmədov
Məsul katib

Redaksiya heyəti:
Fərrux Rüstəmov
İbrahim Bayramov
Könül Həsənova
Səməd Vəkilov
Cəlal Allahverdiyev

Azərbaycan Respublikası
Ədliyyə Nazirliyində
qeydiyyatdan keçmişdir
Şəhadətnamə
№: CA61EF8114733BA

Ünvanımız:
Bakı şəhəri, Ü.Hacıbəyov
küçəsi 68

Qəzet redaksiyanın kompüter mərkəzində yığılıb, səhifələnməmiş və "Azərbaycan Nəşriyyatı" MMC-nin mətbəəsində ofset üsulu ilə çap olunmuşdur.
Tiraj: 200 Sifariş: 2835